

JAARVERSLAG 2018

MOOI WERK
MOOI WAD
MOOI WAD
MOOI WAD

PROGRAMMA NAAR EEN
RIJKE WADDENZEE

INHOUD

WOORD VOORAF	5
DOEL EN OPDRACHT	6
HET JAAR 2018 IN VOGELVLUCHT	8
STRATEGIE 1. Verduurzaming visserij en natuurontwikkeling	10
STRATEGIE 2. Completeren voedselweb: biobouwers en vissen	14
STRATEGIE 3. Waddenzee als 'stepping stone'	20
STRATEGIE 4. Verzachten randen vaste wal en natte wad	22
STRATEGIE 5. Sedimenthuishouding voor veiligheid en biodiversiteit	26
STRATEGIE 6. Verduurzaming havens, scheepvaart en vaargeulmanagement	30
STRATEGIE 7. Eems-Dollard Estuarium	32
STRATEGIE 8. Duurzaam Waddentoerisme Werelderfgoed	34
DARK SKY WADDENGEBIED	38
STRATEGIE 9. Effecten van externe invloeden en overig	40
OVERIG	42
COMMUNICATIE	44
PROGRAMMA-ORGANISATIE	46
COLOFON	47

VOORWOORD

HET WADDENGEBIED IS UNIEK DOOR ZIJN VERGEZICHTEN, DYNAMIEK EN NATUURLIJKE WAARDEN. HET IS EEN FASCINEREND GEBIED. DE OPENHEID, HET SPEL VAN EB EN VLOED, WATER EN WIND, ZAND EN WOLKENLUCHTEN ZIJN IMPONEREND. MAAR DIE RIJKDOOM HEEFT IN DE LOOP DER TIJD OOK DEUKEN OPGELOPEN: SOMS BEWUST, MAAR VAAK OOK ONBEWUST ALS GEVOLG VAN MENSELIJK HANDELEN OF GEBRUIK ZOALS DE AFSLUITING VAN DE ZUIDER- EN LAUWERSZEE. WIE BETER KIJKT, ZIET DAT HET ECOSYSTEEM VAN DE WADDENZEE ONDER DRUK STAAT. OOK RICHTING DE TOEKOMST. ZO MOETEN WE MET EEN STIJGENDE ZEESPIEGEL KENNIS BLIJVEN VERGAREN EN ONZE WERKWIJZEN VERNIEUWEN.

Het programma naar een Rijke Waddenzee (PRW) wil met zijn aanpak een belangrijke schakel vormen tussen beleid en beheer om een bijdrage te leveren aan een Rijke Waddenzee. In 2018 heeft het programma weer een bijdrage geleverd aan de ontwikkeling en verbetering van het Waddengebied. Zo heeft PRW in samenwerking met de Waddenacademie antwoord gegeven op de vraag of de Waddenzee kan verdrinken bij zeespiegelstijging en zijn in de Trilaterale ministersconferentie over de Waddenzee veel thema's extra bekrachtigd waar de afgelopen jaren hard aan gewerkt is.

Ook heeft PRW in 2018 meegedacht en haar kennis ingebracht bij de ontwikkeling van de Gebiedsagenda Wadden 2050. Voor dat proces heeft het PRW een aantal inhoudelijke discussienota's opgesteld op voor haar bekende thema's: veerkrachtig voedselweb en duurzame bereikbaarheid.

Het was een bijzondere zomer. Door de aanhoudende warmte was er vrees dat veel kokkels in de Waddenzee deze uitzonderlijke weersomstandigheden niet zouden overleven. Helaas bleek dat voor de oudere exemplaren ook zo te zijn, maar het nieuwe

broed doet het erg goed. Die ontwikkeling gaf vissers en natuurorganisaties een directe aanleiding om samen flexibele afspraken te maken over de uitvoering van visserij en de monitoring. PRW heeft dat traject ondersteund en begeleid en heeft op die manier bijgedragen aan een zorgvuldige afweging tussen de belangen van mens en natuur.

Voor de toekomst van het Programma naar een Rijke Waddenzee was 2018 een spannend jaar. Het functioneren van het programma is geëvalueerd. Gebleken is dat de aanjaagrol van PRW nog steeds nodig is om op termijn een Rijke Waddenzee te kunnen bereiken. Ik ben verheugd om in dit voorwoord te kunnen schrijven dat in november 2018 door de opdrachtgevers besloten is met het PRW in een nieuwe vorm, een 3e termijn in te gaan. De inkt van het nieuwe programmaplan is nog maar net droog en de uitvoering is al met veel enthousiasme gestart!

Ik wil alle medewerkers van het Programma naar een Rijke Waddenzee bedanken voor hun inzet en hen met alle andere betrokkenen danken voor de geboekte resultaten. Dank ook aan de opdrachtgevers LNV, IenW, RWS, Waddenprovincies, CWN en SBB. Er ligt voor de komende vier jaar weer een uitdagend en waardevol programma voor het PRW waarmee wij een unieke en waardevolle bijdrage kunnen leveren aan een rijkere wadden.

En dat kan alleen maar samen!

Ik wens u veel plezier bij het lezen van dit jaarverslag.

mr.dr.s. Erica Slump
Voorzitter van het Opdrachtgeverscollectief Beheer Wadden
HID Rijkswaterstaat Noord-Nederland

DOEL EN OPDRACHT

De twee belangrijkste doelen voor het Programma naar een Rijke Waddenzee (PRW) zijn:

- de natuur in de Waddenzee te versterken,
- transitie naar duurzaam (economisch) medegebruik faciliteren.

Zo werken we richting het streefbeeld van een Rijke Waddenzee. Het streefbeeld van een Rijke Waddenzee (zie kader) is geen vaststaand einddoel, maar de richting waarlangs natuurherstel en duurzaam medegebruik worden vormgegeven. Dat doen we niet alleen voor de natuur, maar ook voor een vitale toeristische sector, een duurzame visserijsector en andere economische sectoren. PRW geeft invulling aan de ecosystem based approach die UNESCO adviseert om de unieke bijzondere waarden (outstanding

universal values) van het Natuurlijk Werelderfgoed Waddenzee te behouden en te versterken. PRW werkt dus met tal van partijen aan een Rijke Waddenzee voor natuur (ecologie) én mens (economie).

In de praktijk jaagt het programma projecten, plannen, ideeën, innovaties en initiatieven aan. De eindverantwoordelijkheid van initiatieven en plannen blijft wel bij de bestaande organisaties. PRW is dan de aanjager en verbinder tussen- en naast partijen. Daarmee acteert het programma tussen beleid, uitvoering en beheer in, binnen de beleidsterreinen van; ecologie, economie, kustveiligheid en waterkwaliteit. Dit resulteert in de volgende activiteiten die typisch passen bij de rol van PRW:

- Ontwikkelen van (uitvoeringsgerichte) projecten
- Aanjagen van (al dan niet) lopende projecten en initiatieven
- Faciliteren van coalities van beleidsmakers, beheerders en wetenschappers; van overheid, natuurorganisaties, bewoners en bedrijfsleven
- Verbinden van kennis en zo nodig op gang brengen van onderzoek
- Rollen in de beleidsvoorbereiding op specifieke onderwerpen (zoals beheer)
- Begeleiding transities, o.a. door actieve ondersteuning van convenanten

Een netwerkorganisatie kan alleen maar succesvol zijn als het met de omgeving meebeweegt in het veld met het heldere doel

van een Rijke Waddenzee voor ogen. Daarbij leert PRW van de opgedane kennis en ervaringen. Zo kunnen onder het motto 'leren door doen' nieuwe stappen gezet worden.

Voor de periode 2015-2018 fungeert het Opdrachtgeverscollectief Beheer Waddenzee (OBW) als formele raad van toezicht van het programma. In het OBW hebben de Rijksoverheid (Ministeries Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit; Infrastructuur en Waterstaat; Rijkswaterstaat), de drie Waddenprovincies, de Coalitie Wadden Natuurlijk en de Waddenzee- en Waddenkustgemeenten zitting. Het OBW stelt de jaarlijkse uitvoeringsagenda vast en houdt zicht op de juiste koers.

STREEFBEELD RIJKE WADDENZEE 2030

1. HET VOEDSELWEB IS IN EVENWICHT
2. EEN GEZOND WATERSYSTEEM
3. DE WADDENZEE ALS VEILIGE PLEK
4. DE WADDENZEE ALS ONMISBARE SCHAKEL VOOR VOGELS EN VISSEN
5. ONDERNEMEN MET WERELDERFgoedKLASSE

KERNTAKEN PRW:

- van beleid naar uitvoering (en vice versa)
- ondersteunen van partijen om projecten te ontwikkelen tot aan de fase van gereed te maken voor uitvoering

VERBINDEN VAN PARTIJEN, INITIATIEVEN EN KENNIS

- begeleiden van verduurzamingstrajecten, overzicht creëren, samenhang aanbrengen, informatie uitwisselen, kennis bijeen brengen en toepassen bij de ontwikkeling van projecten

AANJAGEN INNOVATIE

- inzet versnellingsbudget, durven inzetten op kansen, leren door te doen

RICHTING GEVEN EN AGENDEREN

- bijdragen aan (langjarige) programmering van herstelprojecten en een transitie naar duurzaam medegebruik (niet de verantwoordelijkheid overnemen), natuurambitie stellen, identificeren van knelpunten en kansen voor herstel benoemen

DRAAGVLAK CREËREN

- betrekken omgeving, bewustmaken, verzorgen dialoog

OPVALLENDE RESULTATEN 2018

DIT IS EEN BEKNOPT OVERZICHT VAN EEN AANTAL RESULTATEN WAAR PRW EEN ROL IN HEEFT GESPEELD. SOMS OP DE VOORGROND DOOR TE INITIËREN EN TE AGENDEREN, SOMS OP DE ACHTERGROND DOOR TE FACILITEREN EN KENNIS OF VAARDIGHEDEN IN TE BRENGEN. VOOR ALLE RESULTATEN GELDT DUS DAT ZE DANKZIJ DE INZET EN INBRENG VAN EEN GROOT AANTAL BETROKKEN PARTIJEN ZIJN GEHAALD.

STRATEGIE 1. VERDUURZAMING VISSERIJ EN NATUURONTWIKKELING

- KANSEN VOOR NATUURHERSTEL DOOR RUST OP DE BODEM
- MONITORING NAAR NATUURONTWIKKELING
- MODERNE KLEINSCHALIGE, REGIO GEBONDEN DUURZAME VISSERIJ IN EEN RIJKE WADDENZEE

Strategietrekker: Ronald Lanfers

Bijdrage aan het bereiken van het streefbeeld

De strategie verduurzaming visserij richt zich op herstel van het voedselweb en de biobouwers door de ontwikkeling van een duurzame en economisch gezonde visserijsector passend bij de Waddenzee. De belangrijkste middelen zijn:

- Reductie van de invloed van de bodemberoerende visserij (o.a. door instellen beschermde gebieden) en verbetering van technieken
- Aanjagen van innovaties om de visserij verder te verduurzamen
- Versterken van kleinschalige visserij (duurzame Werelderfgoedvisserij)

In deze strategie treedt het Programma naar een Rijke Waddenzee (PRW) vooral op als aanjager, ondersteuner van de transitieprocessen en als intermediair. In deze rol werkt PRW aan (de uitvoering van) afspraken tussen de sector, overheden en natuurorganisaties.

STRATEGIE 1A: TRANSITIE MOSSELZAADVISSERIJ

Het jaar 2018 was belangrijk voor de uitvoering van de mosseltransitie in de Waddenzee. Het gaat daarbij om de uitvoering van de afspraken in het Mosselconvenant. Belangrijk element daarin is om de bodemvangst van jonge mosselen te verminderen en te vervangen voor duurzamere alternatieven. In het voorjaar is door de partijen (LNV, mosselsector en CWN) besloten een derde transitiestap te zetten. Die heeft tot gevolg

dat de oorspronkelijke vangst aan bodemzaad met 7.7 % extra wordt verminderd naar in totaal 35.7%. Dit gebeurt door meer gebieden te sluiten voor zaadvangst, met ingang van het voorjaar van 2019. Aan deze stap is veel onderzoek voorafgegaan en er zijn veel gesprekken over gevoerd. Deze vermindering aan zaad voor de mosselkweek wordt gecompenseerd met meer zaad van mosselzaadinvalinstallaties (MZI's).

Omdat de vangstmethode via MZI's duurder is, gaat dit ten koste van de rentabiliteit. Vandaar dat gezocht is naar een methode om dit "verlies" te compenseren. Die compensatie behelst een betere ligging van de kweekpercelen. Het gaat dan om plekken waar een betere groei en minder verlies optreedt. Die betere kweekpercelen konden alleen gevonden worden op traditionele garnalenvisgronden. Vervolgens heeft een verdeling van de nieuwe kweekpercelen van de kweekpercelen over de mosselkwekers plaats gevonden. Niet iedere kweker kon zich daarin vinden en heeft bezwaar gemaakt. De verwachting is dat dit proces van optimalisering van de kweekpercelen begin 2019 zal zijn afgerond. Ondertussen bleek er dit najaar nog mosselzaad voorhanden onder andere uit de grote zaadval van 2016. Hier is nog op gevist en daarbij zijn de nieuwe gesloten gebieden door de mosselsector op vrijwillige basis gerespecteerd.

De toekomst

Dit jaar is er een begin gemaakt met de voorbereidingen voor een werkconferentie. Doel is om alle inhoudelijke punten die spelen

rond de mosselkweek verder uit te diepen zoals de effecten van gebiedssluitingen op de natuur, de effecten van kweek op de natuur en de ecologische waarden van de kombergingsgebieden. Immers, de wetenschap heeft op dit punt sinds de start van het convenant in 2008 veel opgeleverd en de tijd is nu rijp voor een reflectie en vooruitblik. De resultaten van de conferentie zullen door de voorzitter van het bestuurlijk overleg mosseltransitie worden gebruikt bij het formuleren van de handelingsopties.

Daarnaast zijn in 2018 de eerste gesprekken gevoerd met Eneco over een mogelijke pilot naar mosselkweek op de Noordzee al dan niet in een windmolenpark.

Meer informatie over de daadwerkelijke mosselvisserij vindt u in het aparte jaarverslag Mosseltransitie Waddenzee 2018.

STRATEGIE 1B: GARNALENVISSERIJ

PRW begeleidt de uitvoering van de afspraken die zijn vastgelegd in het zogenaamde VisWad-akkoord. Partijen streven in dit akkoord naar natuurherstel voor de Waddenzee met perspectief voor de garnalenvisserij. Inmiddels is een aantal stappen gerealiseerd, zoals technische aanpassingen aan het vistuig en een vrijwillige gebiedssluiting van 6.5%. De ambitie om per 2020 een halvering van de visserij-impact van de garnalenvisserij op de Waddenzee te realiseren is echter nog niet binnen handbereik.

Ook in 2018 is getracht op dit punt een doorbraak te bereiken.

Daarvoor is het nodig dat de Europese Commissie de opzet van de tenderregeling goedkeurt in het kader van de staatsteun. In juni 2018 zijn de eerste vragen van de commissie hierover beantwoord. Dat heeft tot nieuwe vragen geleid. De beantwoording daarvan is in december 2018 afgerond. De vragen worden, met het verzoek om een mondelinge toelichting, begin 2019 aan de commissie aangeboden. Nederland zet daarbij in op een zo spoedig mogelijke uitspraak van de commissie.

In 2018 is verder gewerkt aan de kennisagenda. Welke kennis is nodig om de beoogde transitie door te voeren en hoe meten we de effecten van de getroffen en beoogde maatregelen? Mede onder leiding van het ministerie van LNV krijgt het Kennis- & Innovatieprogramma Garnalenvisserij verder vorm. Zeer recent

heeft het Waddenfonds in dat kader een onderzoek naar verbetering van de selectiviteit van de garnalenvisserij in de Waddenvisserij gehonoreerd. Als onderdeel van de reductie van de bijvangst wordt dat als een belangrijke bijdrage beschouwd.

Voor de garnalenvisserij zelf was 2018 opnieuw een succesvol jaar. In het begin van het jaar waren de vangsten gemiddeld met hoge prijzen. Sinds het eind van de zomer is het aanbod aan garnalen explosief toegenomen en is de vistijd voor de garnalenvisserij gedurende enkele weken in oktober en november drastisch beperkt (tot max 48 uur vissen in plaats van 108 uur).

STRATEGIE IC: HANDKOKKELVISSERIJ

In 2018 is de evaluatie van het meerjarenakkoord handkokkelvisserij verder uitgevoerd. De betrokken partijen hebben de 22 bestaande afspraken uitgebreid besproken en er zijn voorstellen voor verandering of verbetering aangedragen. Hier is in 2018 aan gewerkt. Ook is er aan het begeleidende onderzoek gewerkt. Door het uitblijven van broedval in 2017, kon er geen veldonderzoek naar de effecten van visserij op de kokkelbanken worden uitgevoerd. In plaats hiervan is er door Wageningen Marine Research een literatuuronderzoek gedaan naar de effecten van visserij op basis van de inventarisaties van de periode 2012-2017. Er is in 2018 gekeken naar een effectieve manier om het onderzoek naar effecten op de scholeksters vorm te geven. De partijen schrijven nu een voorstel voor onderzoek die in de komende maanden verder uitgewerkt en uitgevoerd kan worden. De evaluatie zal daarna worden afgerond.

In het voorjaar van 2018 heeft de grootste broedval van jonge kokkels plaats gevonden sinds 2011. Dat was hard nodig omdat het bestand aan grotere kokkels steeds kleiner werd. De zomer met extreem hoge temperaturen heeft evenwel tot grote sterfte

onder de grote kokkels geleid. Om te kunnen bepalen hoeveel kokkels de warme zomer hebben overleefd heeft Wageningen Marine Research in september een herbemonstering uitgevoerd. De 0 en 1-jarige kokkels hebben de hete zomer goed doorstaan, terwijl veel oude kokkels zijn afgestorven. Het quotum voor de handkokkelaars is dan ook omlaag bijgesteld naar 165 ton versgewicht voor het seizoen 2018-2019. Na de winter wordt opnieuw bekeken hoe het bestand aan kokkels zich heeft ontwikkeld en bestaat er een kans dat het quotum naar boven kan worden bijgesteld, omdat de jonge kokkels op het wad erg hard groeien en snel in gewicht toenemen.

STRATEGIE I D: OESTERRAPEN

In 2018 zijn de meerjarenafspraken vastgesteld en is het selectietraject waarin de bedrijven die voor deze activiteit in aanmerking willen komen gestart. Vooruitlopend op het definitieve akkoord over het handmatig rapen van oesters in de Waddenzee heeft het college van GS van de provincie Fryslân er in oktober mee ingestemd om een inschrijving open te stellen waar bedrijven hun belangstelling voor het oesterrapen kenbaar kunnen maken.

Op basis van de beschikbare informatie zijn de partijen tot het voorlopige inzicht gekomen dat er in de Waddenzee beperkt ruimte is voor het rapen van oesters. In eerste aanleg worden maximaal 12 rapers geselecteerd die in aanmerking komen voor het rapen van oesters. Belangstellenden kunnen daarvoor een bedrijfsplan inleveren. Alle bedrijfsplannen die voldoen aan de eerste vereisten van indienen worden begin 2019 door een onafhankelijke commissie beoordeeld. Deze beoordeling vindt plaats op basis van een aantal criteria. Belangrijke criteria zijn onder andere een duurzame bedrijfsvoering en het zijn van een kleinschalig visserijbedrijf. Eerdere ervaring met het rapen van oesters en regionale gebondenheid strekt tot aanbeveling.

Sinds 2008 worden er op de Waddenzee Japanse oesters geraapt op basis van 18 tijdelijke en experimentele vergunningen. Die ervaring leert dat de Japanse oester voor kleinschalige bedrijven een welkome extra bron van inkomsten kan vormen. De vangstvolumes nemen ieder jaar toe. In 2018 is niet minder 150.000 kg aan oesters geraapt. De waddenoester blijkt van prima kwaliteit en er is een toenemende vraag. Het rapen van oesters gebeurt echter ook op de voor vogels en andere organismen belangrijke schelpdierbanken. Het is daarom van groot belang om tot een zorgvuldige inpassing te komen.

STRATEGIE IE: ONDERNEMEN IN WERELDERFgoed WADDENZEE

In opdracht van PRW is in 2018 gewerkt aan een advies over de invulling van het thema 'Visserij van Werelderfgoedklasse'. Het begrip is nog ongedefinieerd en er was weinig bekend over de relevantie voor de visserijsector van de Werelderfgoedstatus van het Waddengebied. Door verschillende oorzaken was de associatie van de visserijsector met UNESCO op voorhand in elk geval niet eenduidig positief.

Voor uitwerking van het thema 'Visserij van Werelderfgoedklasse' is een positief uitgangspunt gezocht, namelijk: het bieden van een podium voor 'Vissers van Werelderfgoedklasse', waarbij de sector zelf is gevraagd wat zij onder 'Werelderfgoedklasse' verstaat. Belangrijk is dat er meer nadruk op de visserij als onderdeel van UNESCO dan op 'bedreiging' voor de waarden van het gebied wordt gelegd. Dan bestaat de kans dat de teneur verandert en dat de visserijsector die kansen gaat zien en benutten. De auteurs adviseren dan ook de meer neutrale term 'werelderfgoedvisserij', om met de sector de dialoog aan te gaan over toegevoegde waarde van de visserij in relatie tot de status van het Waddengebied.

Potentiële visserijdruk kleinschalige visserij

In opdracht van PRW heeft een student van Van Hall Larenstein onderzocht of de potentiële visserijdruk als gevolg van de verleende vergunningen een bedreiging kan vormen voor de zich herstellende visstand. De conclusie van het onderzoek is dat de commerciële exploitatie van visbestanden in de Waddenzee een zo lastige aangelegenheid is dat slechts een enkel bedrijf er in slaagt in deze omstandigheden te overleven. Van een grootschalige inzet van vistuigen op termijn hoeft men zich, volgens haar advies, dan ook geen zorgen te maken.

Visserij en Trilaterale Waddenzeeconferenties

Trilaterale havenconferentie, 17 mei 2018

Tijdens deze conferentie is middels een workshop aandacht besteed aan Werelderfgoedvisserij. De workshop was gericht op het uitwisselen van informatie over visserijverduurzaming aan wal. Het ging hierbij onder meer over afvalverwerking, recycling en ontwikkelingen op het vlak van brandstof en aandrijving. Ook is een stand ingericht met informatie over het Werelderfgoedvisserij project (flyers en poster) en zijn er gesprekken gevoerd tijdens de lunch en postersessie.

Ministerconferentie 17/18 mei

Het PRW-project over de Trots van de Visserij in Werelderfgoed gebied was vertegenwoordigd met een ruim opgezette stand, waar informatie werd verschaft middels grote zeildoeken, flyers en gesprekken. Bezoekers werden in de gelegenheid gesteld om een bericht achter te laten voor de sector in het visnet. Minister Carola Schouten haalde aan het einde van de Trilaterale Ministersconferentie letterlijk het net op.

HOOFDRESULTATEN STRATEGIE I VOOR 2018 DIE ZIJN AFGESPROKEN BIJ DE START IN 2014

- In de Waddenzee zijn nieuwe, reeds beproefde, locaties in beeld en beschikbaar als kweekperceel voor het mosselzaad van invanginstallaties. Daarmee is aan een belangrijke voorwaarde voldaan voor een volgende transitiestap in de mosselvisserij;
- De garnalenvissers zijn in staat om onderling afspraken te maken over hun visserij-inspanning middels een beheerplan. Controle en monitoring vindt plaats via een black box systeem, waarbij de sector zelf verantwoordelijk is voor de naleving van de afspraken;
- Ook na 2018 houden de visakkoorden stand en wordt de transitie in de verschillende visserijsectoren doorgezet;
- De visserijsector zelf is de drijvende kracht achter de transitie naar een duurzame Waddenvisserij. Daarbij heeft de kleinschalige visserij meer voet aan de grond gekregen en is er zichtbaar sprake van een afname van de garnalenvloot;
- Meerdere initiatieven zijn gestart met als doel om de Waddenvisserij van Werelderfgoedklasse te promoten;
- Er vindt een betere bescherming van de bodem plaats door het sluiten van gebieden voor de gesleepte visserij. Deze gebieden zijn ruimtelijk goed op elkaar afgestemd;
- De commerciële en recreatieve exploitatie van de Japanse oester is in evenwicht met de draagkracht van het systeem en heeft geen significante effecten op de natuurwaarden van de Waddenzee;
- De afspraken over het handkokkelvissen zijn vastgelegd in een nieuw meerjarenakkoord.

STRATEGIE 2. COMPLETEREN VOEDSELWEB: BIOBOUWERS EN VISSSEN

- NATUURLIJKE POPULATIES EN INTERACTIES TUSSEN SOORTEN
- NATUURLIJK ETEN EN GEGETEN WORDEN, VOLDOENDE VOEDSEL
- GESCHIKTE LEEFGEBIEDEN, DUWTJE IN DE RUG GEGEVEN EN MET RUST GELATEN

Strategietrekker: Michiel Firet

Bijdrage aan het Streefbeeld

De strategie 'completeren van het voedselweb' zet in op een voedselweb dat evenwichtig van opbouw is. Aan de top staan grote roofdieren zoals zeearend, haaien en zeehonden. Die kunnen alleen maar aan de top staan, omdat het van onder tot boven goed voor elkaar is in de keten. Bij deze strategie wordt er in de eerste plaats ingezet op kansen voor natuurherstel door gebieden met rust te laten en het goed volgen van de ontwikkeling. In tweede instantie gaat het om lokaal (op de beste plekken) ervaring op te doen met kleinschalige herstelprojecten en om het investeren in kennisontwikkeling.

STRATEGIE 2A: VOORTZETTEN KENNISONTWIKKELING BIOBOUWERS

Onderwaternatuur

PRW wil samen met belanghebbenden de urgentie voor meer ontwikkeling van natuurwaarden onder water (het sublitoraal) agenderen. Hier liggen nog grote onontgonnen kansen voor het streefbeeld van een Rijke Waddenzee in 2030.

Artist impression

In samenwerking met de Waddenvereniging, tekenares Nicole Fuller en vele anderen konden we in 2018 een artist impression van de onderwaternatuur van de Waddenzee laten maken. Geen eenvoudige klus, want alles moet wel kloppen. De tekening is een middel om de meestal onzichtbare biodiversiteit onder water

zichtbaarder te maken. De tekening is inmiddels gebruikt bij de totstandkoming van de Gebiedsagenda Wadden 2050 en in meerdere publicaties verschenen zoals het Waddenmagazine, de Kust & Zee gids en de Bosatlas van de Wadden. Deze publicaties zijn een katalysator gebleken voor gesprekken over de onderwaternatuur van de Waddenzee.

Platte oester

Herstel en verbetering van de biodiversiteit en de biogene, door dieren en planten vormgegeven, structuren is een van de speerpunten van Programma naar een Rijke Waddenzee. Zowel op de droogvallende (litorale) delen, als in de delen die altijd onder water blijven (sublitoraal). Wetenschappers, beheerders en lokale gebruikers ondernemen initiatieven om meer te begrijpen van biobouwers als mosselbanken en zeegrasvelden. Vanaf 2016 is PRW de aandacht voor de platte oester, een schelpdiersoort die van oudsher onderdeel van het Waddenecosysteem, gaan aanjagen. Met in 2017 een survey naar het voorkomen. Over het resultaat, dat platte oesters aanwezig zijn in het Eierlandsegat, is uitvoerig gerapporteerd. De Waddenuit tipte dat er mogelijk een platte oesterbank in de Vliesloot zou zijn. Met die tip is de survey wat uitgebreid, winter 2017-voorjaar 2018. Er zijn geen levende exemplaren gevonden. Wel schelpen. Doorzicht en dynamiek zijn in dit gebied bepalend. De betrokken bank heeft een tijdlang droog gelegen met dik ijs er op. Maar de wetenschappers achten de kans klein dat ze door deze korte koude periode zijn doodgegaan. Dan hadden er meer doubletten, dubbele schelpen, gevonden moeten worden.

Met wetenschappers en beheerders is PRW in 2018 gestart met de voorbereiding van de volgende stap; vermeerderen van oesters uit de aanwezige populatie. Dat wordt onder gecontroleerde omstandigheden in bassins bij het NIOZ op Texel gedaan. PRW heeft deze kweeklocatie mede financieel mogelijk gemaakt. In september kon de vlag uit, de eerste geboortegolf aan jonge, inheemse platte oesters was een feit. Met de groeiende basispopulatie kunnen de volgende wetenschappelijke stappen worden gezet. Onderzoek naar resistentie tegen ziekten. En in te zetten bij ecologisch (veld)onderzoek naar de vestigingsfactoren, interactie met andere soorten en de omgeving en mate van verspreiding. Diverse onderzoek daarvoor zijn of worden opgestart. Aan PRW is gevraagd de komende jaren de stap van onderzoek naar praktijkherstel te begeleiden.

Scheepswrakken

Samen met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is een pilotproject gestart om scheepswrakken die, vanwege de hoge bodemdynamiek in de Waddenzee, bloot zijn komen te liggen ecologisch te verrijken. Dergelijke wrakken worden door de Rijksdienst bedekt met kunststofgas, om ze te beschermen tegen paalwormen. Het idee is om boven op dit gaas vestigingssubstraat voor mosselen aan te brengen. In 2017 is de eerste proef niet gelukt, doordat het substraat na de mosselbroedval aan de wrakken is bevestigd. Daarom is in 2018 het substraat eerder aangebracht. Het was nog niet mogelijk om het effect hiervan dit najaar te onderzoeken, zodat nog niet bekend is of de proef succesvol is geweest.

Pierenwinning

De wadpier (zeepier) is een belangrijke soort voor het ecosysteem van een intergetijdegebied als de Waddenzee. Met zijn diepgravende werk kan de pier tot ca. 30 cm diepte extra zuurstof in de wadbodem brengen, dat weer positief effect heeft op de basis van de voedselketen. Op twee locaties in de Westelijke Waddenzee worden wadpielen mechanische geoogst. Deze oogst heeft geen nadelig effect op het aantal wadpielen. Uit monitoring door de bedrijven blijkt ook dat na vijf jaar de bodemfauna is hersteld. De oogstcyclus is 5 jaar. Deze activiteit is vergund met een uitsterfconstructie, de vergunningen zijn in principe niet overdraagbaar.

PRW heeft een samenwerking met de Kust- en Zee management opleiding van Van Hall Larenstein. PRW is met studenten op zoek gegaan naar aantrekkelijke alternatieven voor deze bedrijvigheid. Zodat de wadbodem tot rust kan komen en er perspectief is. In 2017 is door studenten naar de succes- en faalfactoren van een aquacultuur voor wadpieren gekeken. Dit jaar is door studenten de haalbaarheid daarvan verder uitgezocht. En is gewerkt aan een protocol om wadpieren in bezoekerscentra te kunnen gaan houden en tonen. Conclusie, wadpieren kweken is mogelijk maar met wisselend succes. Voor de afzetmarkt zee-sportvisserij zijn alternatieven voorhanden. De wadpier is voor medische toepassingen interessant, maar het gaat dan om kleine hoeveelheden en deze markt is nog niet ontwikkeld. De ecologische motivatie om de wadbodem vrij te krijgen van mechanische pierenwinning is valide. De uitdaging wordt om met betrokken ondernemers de juiste route te vinden. Daarvoor zijn de studentenadviezen beschikbaar.

Bodemstructuren

De oorspronkelijke Waddenzee was rijk aan bodemstructuren, zwerfkeien, veenbonken en dode-schelpenbanken. Deze structuren helpen de biodiversiteit. Die situatie is er niet meer. De vraag die nog onvoldoende is opgelost is wat – al dan niet door actief ingrijpen – we aan structuren kunnen toevoegen? Er is onvoldoende consensus over doelbereik en aanpak om dichterbij die doelen te komen. Daarom heeft PRW als tussenstap een praatplaat voor de dialoog ontwikkeld. Dit kan de discussie aan zwengelen over wat voor de natuurwaarden van de Waddenzee een goede keuze is: niets doen of bijvoorbeeld aan de slag met hard substraat. PRW zal deze dialoog gaan aanjagen. Een van de eerste initiatieven daarbij is dat er een plan van aanpak is opgesteld voor een pilot waarbij de Waddennatuur de gelegenheid krijgt zelf kadavers van grote zeezoogdieren op te ruimen. In het plan van aanpak is de meerwaarde voor het mariene ecosysteem en de natuureducatie beschreven, maar ook de maatschappelijke bezwaren en risico's. Op basis van een uitwerking van een aantal casussen zullen bestuurders in 2019 kunnen besluiten al dan niet tot uitvoering van een pilot over te gaan.

Beleidsvoorbereiding

PRW is gevraagd voor de Gebiedsagenda Wadden 2050 een discussiepaper voor de onderwaternatuur aan te leveren. Dit paper, Veerkrachtig Voedselweb, is een belangrijke bouwsteen geworden voor de actualisering van het beleid zoals die met de Gebiedsagenda vorm krijgt. Dit paper, of elementen eruit, vinden weer hun doorwerking in de concretisering van de Programmatie aanpak Ecologie Grote Wateren, het nieuwe programmaplan van PRW (3e periode) en meer concrete initiatieven van beheerders.

Interne adviezen

PRW heeft dit jaar twee interne adviezen opgesteld waarmee

HOOFDRESULTATEN STRATEGIE 2 IN 2018 DIE ZIJN AFGESPROKEN BIJ DE START IN 2014

- Op basis van de monitoring van de natuurontwikkeling in de gesloten gebieden wordt nieuwe kennis opgedaan over de herstelcapaciteit van het systeem met bijzondere aandacht voor de biobouwers van het sublitoraal;
- PRW beschikt over een geactualiseerde kansenkaart voor herstel zeegras en biedt meerjarenperspectief op herstel;
- Voldoende onderbouwing/kansen om besluit te nemen over de herintroductie van andere biobouwers, met bijzondere aandacht voor de platte oester;
- Het is duidelijk voor welke vissoorten en voor welke levensfase de Waddenzee van cruciaal belang is. Dit vormt de basis voor een verder ontwerp van een toekomstgerichte visstrategie;
- De visstrategie biedt handvatten voor handelingsstrategieën binnen deze en andere programmalijnen. De visstrategie is trilateraal afgestemd;
- Er is meer zicht op de specifieke rol van het waddenecosysteem voor vissen binnen de hele context van de omliggende zoete en zoute wateren.

PRW lopende initiatieven beter richting kan geven, of nieuwe initiatieven op het spoor kan komen. Het betreft een advies over de aanwezigheid en rol van toppredatoren in het Waddenecosysteem. En een verkenning naar de meerwaarde van zonering van gebruik in prielen en geulen, op een schaalniveau preciezer dan kombergingen. De vertaling van deze adviezen naar (nieuwe) initiatieven van PRW met partners moet nog worden uitgewerkt.

STRATEGIE 2B- VISSTRATEGIE ('KRAAMKAMER' EN ONDERDEEL VAN DE SWIMWAY)

Swimway

Het gaat slecht met de vispopulaties in de Waddenzee. De kraamkamerfunctie staat onder druk. Soms kunnen vissen nog wel op andere locaties geschikt leefgebied vinden, maar voor steeds meer vissen is dit een groeiend probleem. Een deel van de vispopulaties is afhankelijk van omstandigheden die buiten de Waddenzee liggen. PRW werkt daarom aan het concept van een Swimway, analoog aan de Flyway (vogels). Het gaat hierbij om een denkmodel om het systeem beter te begrijpen en om maatregelen voor herstel toe te kunnen passen. Het werken aan de Swimway doen we samen met Duitsland en Denemarken. Daarbij werkt PRW nauw samen met beheerders en onderzoekers, maar ook met vissers. We kijken op welke manier zij met hun kennis en expertise als dienstverlener ingezet kunnen worden binnen de beheer- en beleidsprocessen.

In mei 2018 is op de trilaterale ministersconferentie de trilaterale Swimway vision Wadden Sea door de ministers van de drie landen ondertekend. De vissen van de Waddenzee waren prominent aanwezig op de conferentie, op de markt en op het podium met de ministers. Veel NGO's (25) hebben hun steun uitgesproken voor deze Swimway vision. Afgesproken is dat de Waddenlanden de komende jaren met elkaar werken aan de implementatie van vijf visdoelen. Deze doelen zijn gericht op herstel van vispopulaties in het waddegebied. Er komt een actieprogramma, dat hieraan gericht invulling gaat geven. De pijlers in het programma zijn onderzoek en monitoring, beleid, maatregelen en communicatie/stakeholdermanagement. Na de vaststelling is PRW actief geweest om het trilaterale actieprogramma te voorzien van een concreet werkplan, zodat er voor de drie landen mensen en middelen in 2019 beschikbaar zijn.

PRW heeft in Nederland twee stakeholders bijeenkomsten Swimway georganiseerd, om betrokken organisaties en vissers mee te nemen en zo mogelijk deel te laten nemen aan de uitwerking van de Swimway. Aan de Swimway-aanpak is onder ander een artikel gewijd in het RO-Magazine. Zeker in Nederland is onder paraplu Swimway het besef geland dat we meer voor de vissen van de Waddenzee kunnen en moeten doen. Inmiddels zijn diverse organisaties in Nederland bezig met het ontwikkelen van projectvoorstellen, die invulling geven aan

(onderdelen) van de Swimway Vision. PRW draagt bij aan de onderlinge inhoudelijke afstemming tussen deze projectvoorstellen.

Monitoringsfuik

PRW, de Waddenvereniging, de beheerders en vissers, allemaal willen ze de verandering van de vispopulatie in de Waddenzee beter begrijpen. Als bouwsteen daarbij is PRW een initiatief gestart om een monitoringsfuik in werking te krijgen in de oostelijke Waddenzee. Naast het ecologische onderzoek naar de stand van de vissen, kan de monitoringsfuik ook een belangrijke functie hebben als publieksvoorlichting. Aan de Vissers van de Kust en het NIOZ is opdracht gegeven om een pilot te gaan doen. Deze heeft in 2018 plaatsgevonden. De komberging Zoutkamperlaag is het meest geschikte gebied voor de oostelijke Waddenzee. In deze komberging is een fuikopstelling op twee locaties getest. Bij Lauwersoog en bij Schiermonnikoog. De vangstresultaten zijn divers. Wat dit betekent wordt nu verder uitgewerkt in een rapportage, die in de loop van 2019 verschijnt. De beheerdersexkursie naar de fuik heeft het begrip tussen vissers en natuurbeheerders met betrekking tot visbestanden en ruimtegebruik van vis in de Waddenzee vergroot. De persexkursie naar de fuik in juli 2018 was een goed middel om deze ontwikkeling bekend te krijgen bij het algemene publiek. De landelijke aandacht in het regioblok van het NOS Journaal zorgde direct voor interesse, ook bij partijen die minder bij het Waddegebied betrokken zijn.

Eemsvissen in Beeld

Via een ingenieus systeem van ontvangers is er een onzichtbaar digitaal net over de Eems uitgespannen. Met praktische hulp van Rijkswaterstaat en de Waddenunit. En met een gegroeide intensieve samenwerking met de Duitse beheerders. Gezenderde vissen worden hier permanent geregistreerd. Zo vergroten we onze kennis en inzicht over de trekroute van vissen. Het is een project van Waterschap Hunze en Aa's en Hogeschool Van Hall Larenstein. PRW ondersteunt het project zowel inhoudelijk als financieel. Met name door de financiële injectie is het project tot uitvoering gekomen. Vooral in de binnenwateren zijn interessante data opgehaald. Zo blijkt dat het stekelbaarsje hard voorbij zwemt aan onaantrekkelijke oevers en tot rust komt waar watergangen natuurvriendelijk zijn ingericht. Het Eems-deel van het initiatief nemen de Duitse Eems-collega's over als "Emsfische im Fokus". Een internationale samenwerking op de Swimway die nu al operationeel is.

STRATEGIE 3. DE WADDENZEE ALS 'STEPPING STONE'

Strategietrekker: Jonna van Ulzen

HOOFDRESULTATEN STRATEGIE 3 IN 2018 DIE ZIJN AFGESPROKEN BIJ DE START IN 2014

- Uitgevoerde tellingen inclusief simultaantelling;
- Staande fondsen/donorstrategie;
- Een uitgewerkte communicatiestrategie gericht op de Waddenregio in uitvoering;
- Een uitgewerkt, gedeeld en geïmplementeerd actieplan voor broedvogels van het Nederlandse Waddengebied, op basis van het trilaterale actieplan broedvogels Waddenzee (waaronder de aanpak van strandbroeders).

Bijdrage aan het Streefbeeld

De Waddenzee is onderdeel van een wereldwijd netwerk van wetlands. Zo'n twaalf miljoen vogels per jaar hebben de Waddenzee nodig als tussenstop op hun trektocht. En maar liefst 34 verschillende trekvogelsoorten foerageren en rusten uit op de Wadplaten. Eén derde van deze trekvogelsoorten is voor tenminste 50% van de totale wereldpopulatie afhankelijk van de Waddenzee voor hun voortbestaan. Het belang van de Waddenzee voor vogels is dus groot. Dit gegeven is ook één van de belangrijkste pijlers van de Werelderfgoed erkenning.

STRATEGIE 3A: TREKVOGELS

Voor een goede bescherming van de vogels in de Waddenzee is samenwerking langs de Oost-Atlantische Flyway essentieel. Een onderdeel van deze samenwerking is monitoring middels simultaantellingen. Door gelijktijdig langs de hele flyway de vogels te tellen en de drukfactoren te inventariseren wordt inzicht verkregen in de ontwikkelingen binnen de verschillende gebieden. Ontwikkelingen elders kunnen immers invloed hebben op de vogelpopulaties in de Waddenzee omdat het om dezelfde vogels gaat. Bovendien geeft dit de mogelijkheid om gebieden met elkaar te vergelijken. Uit de analyse van 2014 bleek bijvoorbeeld dat de broedvogels in de Waddenzee het relatief slechter doen dan in andere gebieden. Dit heeft aanleiding gegeven voor het opstellen van het Actieplan Broedvogels Waddenzee (zie onder). In 2017 heeft opnieuw een simultaantelling plaatsgevonden waarvan de resultaten in 2018 zijn geanalyseerd. In dit rapport zijn de

trends van 74 soorten die gebruik maken van de oost-Atlantische trekroute berekend. De belangrijkste conclusies zijn:

- Op flyway niveau hebben op de lange termijn 44% van de populaties een toenemende trend en zijn de aantallen van 28% van de populaties stabiel. Een afnemende trend is geconstateerd bij 23% van de populaties.
- Wanneer wordt gekeken naar populatietrends op korte termijn (10 jaar) blijkt dat 21% van de populaties een toenemende trend laat zien, 23% stabiel is en 11% afnemend. Van 44% van de populaties kan voor de afgelopen 10 jaar geen duidelijke trend berekend worden en is de ontwikkeling onduidelijk.

Wanneer de trends langs de gehele flyway worden vergeleken met de trends in de Waddenzee ontstaat het volgende beeld:

- Voor de broedvogels geldt, op enkele uitzonderingen na, dat benthos (levende organismen op de bodem) etende vogelsoorten het in de Nederlandse Waddenzee (nog steeds) slechter doen dan elders langs de Flyway.
- Voor een aantal trekvogelsoorten die sterk afhankelijk zijn van de Waddenzee neemt de negatieve trend af, wat lijkt te duiden op verbeterde omstandigheden voor de vogels.
- De trends van migrerende, benthos etende vogelsoorten worden nog steeds gedomineerd door afnames, maar voor ten minste enkele soorten lijken de omstandigheden in de Waddenzee verbeterd te zijn.

Voor zowel broedende en migrerende populaties lijken de trends met name bepaald te worden door lokale omstandigheden in de Waddenzee en niet elders langs de flyway.

Financieringsstrategie

Daarnaast zijn er stappen gezet in het door ontwikkelen van de financieringsstrategie voor de flywaysamenwerking. De tellingen en het onderzoek langs de flyway worden nu in belangrijke mate door PRW betaald. Echter, PRW is niet verantwoordelijk voor structurele financiering van flywaymonitoring. Wanneer de financiering voor de flyway elders geborgd is, zal deze stoppen vanuit het PRW. Daarom wordt er nu al gekeken naar welke partijen de verantwoordelijkheid op zich kunnen nemen en wordt ingezet op het onderbrengen in de Basismonitoring Waddengebied. Voor de financiering wordt breder gezocht dan alleen bij overheden en natuurorganisaties, ook het bedrijfsleven is in het vizier. Hoe dan ook is het van belang voor een goed beheer van het Waddengebied, dat de flywaytellingen ook na 2018 worden veiliggesteld. Deze governance opgave wordt verder opgepakt in nauwe afstemming met Life IP-deltanatuur.

Analyse hoogwatervluchtplaatsen

Eind 2018 wordt een analyse uitgevoerd naar de ligging en het gebruik van (potentiële) hoogwatervluchtplaatsen in relatie tot de voedselgebieden. Door over- en onderbenutting in kaart te brengen wordt een handelingsperspectief voor beleidsmakers en beheerders ontwikkeld waar het beste beheer- en beschermingsmaatregelen genomen kunnen worden.

STRATEGIE 3B: BROEDVOGELS

Met veel broedvogels in het internationale Waddengebied gaat het slecht. De drie Waddenzeelanden hebben een actieplan opgesteld om de negatieve trends van broedvogelpopulaties te keren (Breeding Birds in Trouble: A Framework for an Action Plan). Voor de Nederlandse situatie ontwikkelde PRW een Actieplan Broedvogels Nederlands Waddengebied, dat is toegespitst op lokale maatregelen.

Het vastleggen van de kustlijn, een gebrek aan nestgelegenheid in de buurt van voedsel, frequentere overstromingen door klimaatverandering en predatie zijn bekende problemen. Maar ook verstoring door recreatie is een probleem voor vogels. Veel van deze problemen worden ook (gedeeltelijk) opgelost via andere strategieën. Denk bijvoorbeeld aan het verbeteren van het gedrag van vaarrecreanten en de aanpak van kwelders. Ook het Beheerplan N2000 zal een deel van de oplossingen bieden. Echter, de ambitie om gezonde broedvogelpopulaties in het Nederlandse Waddengebied te hebben, vergt een extra impuls voor de komende tien jaar.

Het Nederlandse Actieplan Broedvogels werd begin 2018 afgerond en richt zich op concrete maatregelen, toegepast op de lokale situatie. Het is een praktisch uitvoeringsplan waarmee beheerders inmiddels mee aan de slag zijn.

STRATEGIE 4. VERZACHTEN RANDEN VASTE WAL EN NATTE WAD

- NATUUR, VEILIGHEID EN RECREATIE GAAN HAND IN HAND

Strategietrekker: Wim Schoorlemmer

Bijdrage aan het Streefbeeld

De overgang van het natte wad naar de vastelandskust is, veelal door menselijk ingrijpen in het verleden, op veel plaatsen abrupt en hard. Nederland moet uiteraard beschermd blijven tegen de dreiging van het water, maar de scherpe scheiding gaat (soms) ten koste van de natuurwaarden en de beleving hiervan. De strategie 'verzachten randen vaste wal en natte wad' is gericht op de geleidelijke overgang van het natte wad naar de vastelandskust en op het combineren van opgaven voor waterveiligheid, regionale economie, natuur- en recreatie.

STRATEGIE 4A: VERZACHTEN OVERGANGEN LAND EN ZEE

POV-Waddenzeedijken

De drie noordelijke waterschappen Noorderzijlvest, Hunze en Aa's en Wetterskip Fryslân zijn in 2014 de projectoverstijgende verkenning (POV) Waddenzeedijken gestart. De POV is geïnitieerd in het kader van het Hoogwaterbeschermingsprogramma. De hoofddoelstelling van dit programma is het sober, doelmatig, maar ook sneller, goedkoper en vooral ook integraler realiseren van dijkversterkingen in goed overleg met de omgeving. PRW levert op verzoek bijdragen aan deze POV-pilots. Zo zijn er expertsessies begeleid en verkenningen uitgevoerd ten behoeve van de brede groene dijk en klutenplas. Verder heeft PRW in 2018 de trekker voor een specifiek project geleverd, namelijk Geulmanagement.

Het doel van het geulmanagement-onderzoek was om te

verkennen hoe we in de toekomst doelmatiger kunnen anticiperen op de morfologische ontwikkeling in de Waddenzee en de impact hiervan op de dijkstabiliteit. Concreet werd naar de situatie bij de Lauwersmeerdijk gekeken. Daar ligt een geul, het Vierhuizergat, die naar de wal beweegt en zodoende de dijk kan ondermijnen. Onderzocht is of de benodigde versterking van de dijk met zand mogelijk is. Uit een modelstudie bleek dat het zand onvoldoende lang blijft liggen in verhouding tot de kosten. Daarom wordt geen pilot uitgevoerd. Het project leidt wel tot een handreiking aan beheerders, hoe ze voortaan op dit soort problemen sneller kunnen anticiperen en adequater maatregelen kunnen nemen. De handreiking is begin 2019 gereed.

PRW bekleedt op verzoek ook de voorzittersfunctie van de onafhankelijke Klankbordgroep van POV-Waddenzeedijken waarin betrokken partijen mee kunnen denken over de pilotprojecten.

Vispasseerbaarheid kust

Er zijn de laatste jaren veel stappen gezet in verbetering van de passeerbaarheid van de kust voor vis. PRW heeft dit jaar een review geleverd op het projectvoorstel Ruim Baan voor Vis II: een tweede fase in de aanpak van de vispassages langs de kust. Nu de vispasseerbaarheid lokaal steeds meer op orde raakt wordt het van belang voor PRW om zich meer te richten op de 'grote brokken' en het aanjagen van gebiedsprocessen zoals het Lauwersmeer, Amstelmeer of Termunten mede ter verbetering van de situatie voor vis en de aansluiting bij de Swimway.

STRATEGIE 4B: ICONEN VAN NATUURHERSTEL EN INTEGRALE GEBIEDSONTWIKKELING

Integrale opgave Kop van Noord-Holland

PRW heeft bijgedragen aan de voorbereiding en uitvoering van een stakeholderbijeenkomst waarin men besloot om een Waddenfondsaanvraag te ontwikkelen voor het plan voor de natte verbinding van Den Helder via het Balgzandkanaal en Amstelmeer met het IJsselmeer. Daarmee is de betrokkenheid van PRW bij de ontwikkeling van dit plan beëindigd en overgenomen door de provincie Noord-Holland en Hoogheemraadschap Hollands-Noorderkwartier.

Holwerd aan Zee

PRW heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van een 'Plan B' voor Holwerd aan Zee met betrekking tot de ontwikkeling van een beleefmeer. Na acceptatie in de stuurgroep zijn de bestuurders op zoek gegaan naar financiering van het plan en is de betrokkenheid van PRW beëindigd nadat is meegedacht met de oplossing van de slibproblematiek van een beleefmeer.

Termunten/Oterdum

PRW is betrokken geweest bij de planontwikkeling van een mogelijk integraal gebiedsontwikkelingsproject rond Oterdum en Termunten. De plannen worden nu doorontwikkeld door o.a. de provincie Groningen en Het Groninger Landschap.

Lauwerskust: Lauwersmeer en Waddenzee verbonden

Het Lauwersmeer is een belangrijke plek in het Waddengebied als schakel tussen de zoute zee en het zoete achterland. In nauwe samenwerking met de Waddenvereniging werkt PRW aan het Initiatief Lauwerskust. Dat bestaat uit drie pijlers: ontwikkeling vanuit kustlandschap, waterveiligheid en regionale economie en natuur, lokale wensen en regionale agenda's. Dit kan leiden tot

meer ontwikkeling en dynamiek in het gebied, een duurzaam beheer en het creëren van zoet-zoute overgangszones voor vissen. En een sterkere koppeling met het Lauwersmeer versterkt ook de mogelijkheid van verbetering van de natuurkwaliteit in de Waddenzee.

In nauwe samenwerking met de Waddenvereniging stimuleert PRW de initiatie van een gebiedsontwikkelingsproces waarin bottum-up-invulling wordt gegeven aan de toekomst van het gebied. Studies en verkenningen zijn uitgevoerd op het gebied van landschap en cultuurhistorie in samenwerking met de Waddenacademie, energieneutraliteit van de haven en het Lauwersmeergebied, omgaan met verzilting door de landbouw in samenwerking met het proefbedrijf Kollumerwaard en andere agrarische partijen en de waterhuishouding van het gebied. Dit project krijgt een hoogtepunt op 25 mei 2019 bij 50 jaar afsluiting Lauwerszee. De insteek van het project is om sectorale bouwstenen te ontwikkelen voor het grote toekomstverhaal van het Lauwersmeergebied, voor en door mensen uit het gebied. Dus zelf geen concreet plan ontwikkelen maar bouwstenen die invulling geven aan het beleid van provincies en waterschappen. De volgende concrete stap waaraan gewerkt wordt, is draagvlak en een gezamenlijke investering voor de uitvoering van een haalbaarheidsstudie Lauwerskust.

Natuurambitie Afsluitdijk

Er zijn in samenwerking met het programma De Nieuwe Afsluitdijk contacten gelegd met het consortium dat de versterking van de Afsluitdijk uitvoert. De mogelijkheden van kleine maar relevante natuurversterkingsmaatregelen aan de waddenzijde van de Afsluitdijk zijn besproken. Het consortium beziet of de maatregelen ook inpasbaar en uitvoerbaar zijn.

Verder is door PRW een verkenning uitgevoerd naar de wenselijkheid van een kennis- en informatie-uitwisselingsplatform

IJsselmeer – Waddenzee waar de ontwikkeling van concrete projecten, vooral op het gebied van vis, op elkaar afgestemd kunnen worden. Er blijkt dat vele partijen het belang ervan inzien, maar er is momenteel nog onvoldoende draagvlak voor dit platform. PRW zal in de komende planperiode een follow-up organiseren in het kader van de Swimway-strategie.

STRATEGIE 4C: VERBETERING VAN DE HUIDIGE EN ONTWIKKELING VAN NIEUWE KWELDERS

In het Waddengebied raken kwelders verouderd. Daardoor neemt de biodiversiteit af. Dat geldt met name voor de vastelandskwelders. Door innovatieve beheer- en/of inrichtingsmaatregelen, die de bescherming van de achterliggende dijken niet aantasten, kan de situatie mogelijk verbeteren. PRW heeft in samenwerking met It Fryske Gea en de provincies Fryslân en Groningen de kwelderbeheerders gepolst over hun interesse voor afstemming over dynamisch kwelderbeheer tijdens een gezamenlijke workshop met PRW. Daar is de interesse gewekt en besloten tot een vervolg. Dat heeft de vorm gekregen van een internationale inventarisatie van projecten waarin kwelders op een nieuwe manier zijn beheerd of ingericht. Dit levert inspiratie op voor de Nederlandse kwelderbeheerders. Eind 2018 is hierover een werksessie gehouden met de kwelderbeheerders waarbij onderlinge afstemming van dynamisch kwelderbeheer aan de orde is geweest.

STRATEGIE 4D: ZILTE VITALITEIT ACHTER DE DIJKEN

Op initiatief van PRW is in samenwerking met de provincie Friesland en de Agrarisch Natuurvereniging 'De Waadrâne' een pakket voor agrarisch natuurbeheer in de waddenkuststrook ontwikkeld: het Waddenpakket. Dit jaar is op vijf locaties een pilot gestart. Op 29 juni was er een aftrapbijeenkomst bij een van de boeren waar een oever is aangepakt. Door deze minder steil te maken, wordt natuurontwikkeling een handje geholpen. Provincie

Fryslân en het Wetterskip zijn goed betrokken. Na dit pilot-jaar zal het Waddenpakket worden opgenomen in de regeling voor agrarisch natuurbeheer van de provincie.

PRW heeft met SWECO de zogenaamde basiskaart afgerond. Met hulp van studenten is het product vervolgens publieksvriendelijk gemaakt. De basiskaart bestaat uit vele kaartlagen in GIS. Hiermee kunnen locaties opgezocht worden die in beginsel interessant zijn voor versterking van de waddennatuur. Met name de informatie van Acacia Water die in deze kaart is verwerkt over de verziltingstoestand in combinatie met andere kaartlagen levert interessante informatie.

Zoutadaptatie

PRW heeft begin dit jaar in Post Plaza het verzoek gekregen op te treden als regisseur voor initiatieven gericht op de verzilting in de kuststrook. In samenwerking met diverse partijen heeft PRW een de aanpak voor de ontwikkeling van een ontwikkelingsprogramma zilte vitaliteit voorbereid. Eind september heeft een speciaal daartoe ingestelde stuurgroep van provincies en waterschappen besloten dat het plan van aanpak uitgevoerd kan worden. PRW voert nu in samenwerking met diverse partijen het plan van aanpak uit. In het voorjaar van 2019 zal een ontwikkelprogramma worden geleverd. Financiering is o.a. voorzien vanuit Waddenfonds en Deltaplan Agrarisch Waterbeheer. Het is de bedoeling tijdens een tweede 'Postplaza-bijeenkomst' ergens in februari 2019 de resultaten te presenteren en aan te scherpen. Vervolgens wordt het besproken in de stuurgroep en wordt besloten over de uitvoering van het ontwikkelprogramma.

PRW werkt in samenwerking met de proefboerderij Kollumerwaard aan de voorbereiding van een demonstratieveld over zoutadaptatie. De inzet is erop gericht dat het demoveld in 2019 wordt gerealiseerd.

HOOFDRESULTATEN STRATEGIE 4 IN 2018 DIE ZIJN AFGESPROKEN BIJ DE START IN 2014

- Twee uitgevoerde POV-projecten, waarbij rekening gehouden wordt met natuurlijke morfologische processen, met voorbeeldwerking voor nieuwe dijkconcepten;
- Verkenningen en zo mogelijk nadere planuitwerking: integrale gebiedsontwikkeling Kop van Noord-Holland Amstelmeer-Waddenzee en herstel brakke overgangszones en kansen toeristisch recreatieve ontwikkeling Lauwersmeer;
- Invulling aanvullende natuurambitie Afsluitdijk;
- Ondersteuning van de verdere verkenning van Holwerd aan Zee;
- Monitoringconcept brakke zone gemaal Vijfhuizen en monitoringconcept brakke zones waar nodig verankeren in de basismonitoring van de Waddenzee;
- Ontwikkeling van een totaalstrategie voor de vastelandskwelders vanuit het oogpunt van zowel natuur als veiligheid;
- Ideevorming over lokale projecten met economische en natuurwinst van brakwaterzones en zilte economie.

STRATEGIE 5.

SEDIMENTHUISHOUDING VOOR VEILIGHEID EN BIODIVERSITEIT

- DE SEDIMENTHUISHOUDING BEGREPEN

Strategietrekker: Ernst Lofvers

Bijdrage aan het bereiken van het streefbeeld

De Waddenzee is een uniek natuurgebied en het grootste aaneengesloten wetland ter wereld. Uniek doordat er een bijzondere combinatie is van eilanden, wadplaten en kwelders. De Waddenzee bestaat al honderden jaren vanwege het ingenieuze systeem van sedimentaanvoer. Menselijke invloeden hebben het gebied echter sterk beïnvloed, en doen dat nog steeds. Zo drukken de afsluitingen van de Zuiderzee en Lauwerszee nog altijd hun stempel op de morfologische ontwikkelingen. Daarbovenop komen de gevolgen van klimaatverandering. De ontwikkelingen zijn niet alleen bepalend voor de huidige en toekomstige natuurwaarden van de Waddenzee, maar ook voor het menselijk medegebruik.

De sedimenthuishouding in de Waddenzee is dus de basis voor haar voortbestaan. De kennis hierover is van groot belang voor het inzichtelijk krijgen van de natuurlijke ontwikkelingen en de menselijke invloeden daarop, zodat de juiste beleids- en beheerkeuzes kunnen worden gemaakt. Ondanks de vele kennis die er over de Waddenzee ligt, blijkt de kennis voor veel actoren versnipperd en moeilijk toegankelijk. Daardoor ontstaan verschillende beelden over de huidige toestand en ontwikkelingen van de morfologie van de Waddenzee.

Deze strategie heeft zich daarom gericht op het ondersteunen van Rijkswaterstaat bij het organiseren, opdoen en delen van kennis over de sedimenthuishouding. Op die manier willen we passende oplossingen agenderen en initiëren. Maar bovenal ligt de rol

voor het Programma naar een Rijke Waddenzee (PRW) erin om de koppeling te maken met projecten voor het verminderen van drukfactoren op de natuur van de Waddenzee en het leggen van verbindingen tussen partijen. Daarmee kunnen de inzichten richting geven aan goed gebruik, beheer en beleid rond de Waddenzee.

Kennisprogramma Sedimenthuishouding

Eind 2016 is een meerjarige opdracht gegeven om een dergelijk programma te ontwikkelen en in te bedden in de diverse beheer- en beleidscycli. Dit gebeurt in nauwe samenwerking met de Waddenacademie en Rijkswaterstaat, en is complementair aan en nauw verweven met het door Rijkswaterstaat opgezette Kennisprogramma voor Primaire Processen (KPP) Morfologie Waddenzee.

In 2016 is het Kennisprogramma gestart middels een workshop met brede belangstelling om de vragen te inventariseren en tot een aanpak te komen voor het kennisprogramma voor de lange termijn.

Sindsdien is met Rijkswaterstaat en de Waddenacademie, binnen het Kennisprogramma Morfologie Waddenzee gewerkt aan de volgende inhoudelijke producten en kennishuishouding:

- Morfologische kennis op mega-/macroschaal (Waddenzee geheel), waaronder de literatuurstudie naar de samenhang tussen de zeespiegelstijging, bodemdaling en sedimenthuishouding, welke in september 2018 is afgerond en

bekrachtigd met een persbericht.

- Morfologische basiskennis op mesoschaal voor diverse kombergingsgebieden, te beginnen bij Kombergingsgebied van het Borndiep en Westelijke Waddenzee.
- Toestand en trends van zand/slib-verdeling in water en bodem, gevolgen voor arealen (habitats) (t.b.v. het Rijkswaterstaatprogramma voor Kaderrichtlijnwater). Er is een aanpak opgesteld.
- Beschrijving ('witboek') van de heersende hydromorfologische processen in de Waddenzee
- Studie naar de invloed van baggeren op Vaarweg Holwerd-Ameland (effecten op geulontwikkeling, meandering).
- Verbetering van voorspelmethode baggervolumes.
- Monitoring gedrag van gebaggerde vaargeul in buitendelta Zoutkamperlaag (Pilot Westgat).

Rond de kennishuishouding (rond organisatie en delen van de kennis) zijn met Rijkswaterstaat de volgende activiteiten ontplooid:

- De vragen vanuit beleid en beheer zijn opgehaald en gebundeld.
- De inzichten zijn veelvuldig gedeeld binnen overlegcommissies voor de Wadden (RCW, OBW, Beheerraad en binnen alle Werkgemeenschappen).
- In 2018 heeft een inhoudelijke symposium met zowel experts als vertegenwoordigers van overheden en belangengroeperingen plaatsgevonden waarin de laatste stand van kennis is gedeeld en de behoeften voor de toekomstige richting van het programma is besproken.

- Er is een werkgroep gevormd met deelnemers vanuit RWS, PRW, Deltares en marktpartijen (Arcadis en Haskoning) waarmee het programma is aangestuurd en producten zijn gemaakt en besproken. Daarin wordt afstemming gezocht en overzicht gecreëerd met aanverwante programma's, projecten en partijen, waaronder met Waddenacademie en de Rijkswaterstaatprogramma's B&O Kust, Kustgenese, Kaderrichtlijn Water en Programmatische aanpak ecologie grote wateren.
- De contouren zijn geschetst voor het opzetten van een bredere Kenniscommunity ('Community of Practice') via het NCK (Nederlands Centrum voor Kustonderzoek). Daarin is afgesproken om (samen met de Waddenacademie) in vervolg in NCK-verband periodiek bijeenkomsten te organiseren rond morfologie Waddenzee voor experts/wetenschap, te beginnen in voorjaar 2019. Het doel is informeren en bij elkaar brengen van onderzoekers uit de verschillende onderzoeksvelden, zo mogelijk in internationale context.

UITGELICHTE RESULTATEN 2018

Workshop Morfologie Waddenzee

In februari 2018 organiseerden Rijkswaterstaat en het Programma naar een Rijke Waddenzee een symposium over de Morfologie van de Waddenzee. Professor Zheng Bing Wang en professor Peter Herman waren de keynote-speakers, naast tal van andere deskundigen die hun kennis deelden met beheerders, beleidsmakers, onderzoekers en andere belanghebbenden.

Speciale studie

De Waddenacademie en het Programma naar een Rijke Waddenzee hebben gezamenlijk een aantal vooraanstaande experts van Deltares, NIOZ en TNO gevraagd om een state-of-the-art overzicht te geven van de wetenschappelijke kennis ten aanzien van de verwachte zeespiegelstijging, de bodemdaling en de sedimentatie van zand en slib in de Waddenzee. In september verscheen de integrale studie. Centraal stond de vraag of de Waddenzee door zeespiegelstijging en bodemdaling kan verdrinken. Uit de studie komt naar voren dat:

- de zeespiegel vooralsnog minder hard stijgt dan de wadbodem.
- de bijdrage van bodemdaling zeer beperkt is vergeleken met de beschouwde zeespiegelstijgingsscenario's.
- In de gunstiger scenario's zal er tot 2100 nauwelijks effect zijn.
- In minder gunstiger scenario's kunnen er vanaf 2030 beperkte effecten gaan optreden en kunnen wadplaten langzaam gaan verdrinken
- De manier waarop wadplaten reageren op sterke zeespiegelstijging is nog niet duidelijk. Vermoed wordt dat het honderden tot meer dan 1000 jaar kan duren voordat sprake zal zijn van een volledig 'verdrinken'.

Doel van de studie is het schetsen van een objectief beeld voor alle partijen in en om de Nederlandse Waddenzee die betrokken zijn bij deze vraagstukken. De volledige studie is verschenen als Special Issue van het Netherlands Journal of Geosciences en is als Open Access publicatie te downloaden. De publicatie van het onderzoek is afgestemd met de Deltacommissie en de uitkomsten verschenen in tal van media.

Programmateam

In September organiseerde PRW, samen met de Waddenacademie, een speciale programmateambijeenkomst in Leeuwarden. Centraal stond de hierboven beschreven bodem- en klimaatstudie. Kennis en vragen werden uitgewisseld. Een waardevolle bijeenkomst die een eerste stap is in de richting om te kijken wat de uitkomsten kunnen betekenen voor toekomstige beheervraagstukken.

HOOFDRESULTATEN STRATEGIE 5 IN 2018 DIE ZIJN AFGESPROKEN BIJ DE START IN 2014

- De kennis over de sedimenthuishouding is zover voortgeschreden dat duidelijk is welke problemen zich voor natuur en mens (gaan) voordoen en welke maatregelen daartegen effectief zijn;
- De resultaten van de slibverkenning geven inzicht in de menselijke activiteiten die zorgen voor een mate van vertroebeling die schadelijk is voor de natuur en in welke deelgebieden dit speelt; Hieruit volgen ook de eventueel te treffen maatregelen.
- Uitvoering van diverse pilotprojecten op het gebied van sedimenthuishouding en vermindering van vertroebeling, die de kennisontwikkeling op bovenstaande gebieden ondersteunen en die tegelijkertijd soelaas bieden daar waar (lokale) verstoring van natuurwaarden, gebruik of waar veiligheidsrisico's optreden.

STRATEGIE 6.

VERDUURZAMING HAVENS, SCHEEPVAART EN VAARGEULMANAGEMENT

- DUURZAME HAVENS LIGGEND AAN EEN WERELDERFGOED
- BEREIKBAARHEID HAVENS NATUURLIJK GEBORGD
- WERKEN AAN EEN PLASTICVRIJE WADDENZEE

Strategietrekker: Lianne Huzen

Bijdragen aan het bereiken van het streefbeeld

Havens en scheepvaart horen bij de Waddenzee en spelen een niet weg te denken rol in de Waddeneconomie. Maar ze beïnvloeden ook de natuurlijke omgeving van de Waddenzee. Havens via hun vorm en via de manier waarop zij het sediment dat in de havens neerslaat weer in omloop brengen. Geulen worden voor de scheepvaart op diepte gehouden, soms tegen de natuurlijke processen in. Het Programma naar een Rijke Waddenzee (PRW) kijkt hoe haven- en natuurontwikkeling hand-in-hand kunnen gaan. En hoe het baggeren zodanig vorm kan worden gegeven dat het inspeelt op de slibhuishouding van de Waddenzee.

STRATEGIE 6A: NAAR DUURZAME WADDENZEEHAVENS

Duurzame Waddenzeehavens

De uitdaging is om tijdens de transitie naar duurzame havens de Waddenzee centraal te stellen. Voorbeelden hiervan zijn de lichtscans die in het kader van Dark Sky zijn uitgevoerd en het bespreken van de mogelijkheden voor natuur in havens. Om die reden heeft PRW een inhoudelijke bijdrage geleverd aan de tweede trilaterale havenconferentie die in 2018 werd georganiseerd rond de trilaterale Ministersconferentie. PRW organiseerde hier op verzoek van Duitsland en Denemarken een workshop over de samenwerking tussen havens en NGO's in Nederland. Ook levert PRW een bijdrage aan het verduurzamingsprogramma van de haven Lauwersoog; van het bijwonen van bijeenkomsten van de havencoalitie tot inhoudelijke- en financiële bijdragen aan verkenningen naar natuur (mogelijkheden)

in-en-om de haven en elektrisch varen voor de recreatievaart. Insteek hierbij is dat deze verkenningen ook door de andere Waddenzeehavens kunnen worden benut.

Actieplan Plasticvrije Waddenzee

Plastic hoort niet thuis in Werelderfgoed Waddenzee. Daarover is iedereen het wel eens. Maar plastic is een groeiend probleem voor de Waddenzee. Vogels en zeehonden raken bijvoorbeeld verstrikt in visnetten of hun magen vullen zich ermee. Om die reden is er op verzoek van de Beheerraad een Actieplan Plasticvrije Waddenzee opgesteld waarin ook PRW enkele acties trekt. Tijdens een door PRW georganiseerd werkcongres eind 2017 bleek dat het actieplan energie geeft en tot resultaten leidt. Denk aan een database met opruimacties, een folder met tips voor het opruimen van plastic afval, het plaatsen van jutbakken en het voeren van gesprekken met afvalverwerkers. Er zijn aanbevelingen gedaan voor het werken aan de acties in 2018. Het actieplan eindigt eind 2018. Vanuit de beheerders is er de wens de ontstane samenwerking voort te zetten in een community Plastic Vrije Waddenzee; een community voor burgers, bedrijven en beheerders. RWS gaat deze community opbouwen en leiden. Daarmee draagt PRW haar rol van aanjagen en uitdagen op dit onderwerp over aan RWS. Tijdens het vierde werkcongres Plasticvrije Waddenzee (eind november) zijn de eerste ideeën en adviezen voor deze community besproken en bediscussieerd.

Jachthavens

In 2018 is, in samenspraak met de provincie Groningen, gemeente

Eemsmond, Waterschap Noorderzijlvest, Het Groninger Landschap en Natuurmonumenten intensief gewerkt aan het project om de haven van Noordpolderzijl open te houden. De centrale gedachte van het project is dat hierbij een spoelmeer wordt toegepast, in combinatie met natuurontwikkeling (broedeilanden voor vogels, verbeterde vispassage, binnendijkse brakke zone). Er blijken echter nog veel beletsels, onder andere juridisch (vergunbaarheid ex. Wet Natuurbescherming). Begin 2019 zal in dit kader besloten worden over go-no-go van de projectontwikkeling.

STRATEGIE 6B: (ON)MOGELIJKHEDEN DUURZAME BEREIKBAARHEID

Verkenning Duurzame bereikbaarheid

De veerverbindingen zijn dé levensaders voor de Waddeneilanden. Gezien het belang van een goede verbinding hebben een groot aantal betrokken partijen, waaronder de Waddeneilanden, een eerste verkenning uitgevoerd naar de kansen die er liggen voor een meer duurzame bereikbaarheid van het Waddengebied in de toekomst. PRW heeft deze verkenning geïnitieerd en gefaciliteerd omdat de concessie van de veerboten van en naar de Waddeneilanden afloopt in 2029. En in 2021 is een tussentijdse evaluatie van deze concessies gepland. Een goed moment om nu al na te denken over de toekomst. Naast een inspiratiedocument met kansen voor 2030 is ook een geprioriteerde actielijst opgeleverd met maatregelen die op korte termijn kunnen worden uitgevoerd. Er wordt door verschillende partijen gewerkt aan 'n mogelijke uitvoering van enkele van deze maatregelen.

Gebiedsagenda Wadden 2050

Naar aanleiding van deze verkenning is PRW gevraagd een discussiepaper Duurzame bereikbaarheid op te stellen in het kader van de Gebiedsagenda Wadden 2050. De hierin opgenomen kansen en keuzes richting een duurzame bereikbaarheid zijn positief ontvangen in het RCW en verwerkt in een advies. Dit thema heeft daardoor ook een stevige plek gekregen in de concept GAW 2050.

Hackathon

RWS heeft het initiatief genomen voor het organiseren van een hackathon over duurzame bereikbaarheid; op verzoek heeft PRW hierin geparticipeerd net als het Samenwerkingsverband De Waddeneilanden.

HOOFDRESULTATEN STRATEGIE 6 IN 2018 DIE ZIJN AFGESPROKEN BIJ DE START IN 2014

- Uitvoering eerste fase 'Building with Nature Waddenzeehavens', en plan voor vervolg
- Uitgevoerde verkenning naar de kansen voor een duurzame bereikbaarheid in 2030
- Vanuit onder andere de kennis van strategie 5 over morfologie en slibhuishouding; kansen voor duurzame scheepvaart
- Innovatieprogramma 'slimmer met slib'; ervaringen uit de Eems-Dollard delen en mogelijk elders toepassen

STRATEGIE 7. EEMS-DOLLARD ESTUARIUM

- ECONOMIE EN ECOLOGIE IN BALANS
- ZOEKEN NAAR DE SYSTEEMSPRONG
- SLIMMER MET SLIB

Strategietrekker: Michiel Firet

Bijdrage aan het bereiken van het streefbeeld

Het Eems-estuarium is een van de twee laatste open estuaria in Nederland, met een open verbinding tussen zoet- en zoutwater. Alle andere geleidelijke overgangen zijn vorige eeuw dichtgemaakt. Vanuit de ecologie hebben deze afsluitingen veel nadelen. Estuaria zijn van oudsher plekken met heel veel dieren en planten. Ze zijn met name voor trekvis van levensbelang. Het afsluiten van openingen tussen zoet en zout is ook een van de redenen waarom het zo slecht gaat met de visstand.

Estuaria zijn ook een permanente voedselbron voor het Waddenzee-ecosysteem; hotspots voor primaire productie. De Eems-Dollard is gelukkig nog open, maar het estuarium en de getijdenrivier liggen in een zwaar keurslijf. Bedijkingen, verkorting en afdamming van de rivier in Duitsland en diep baggeren van de vaargeul heeft ertoe geleid dat de ecologische toestand van het estuarium slecht is. Het Programma naar een Rijke Waddenzee ondersteunt al vanaf het begin de verantwoordelijke partijen om het tij te keren.

Achtergrond

PRW heeft jaren geleden de huidige ontwikkelingen in het Eems-Dollardgebied aangejaagd en geagendeerd. Onder meer door wetenschappelijke publicaties voor een leek begrijpelijk te maken en samen te vatten tot één gedeeld beeld van de problemen en de toestand van het Eems-estuarium en mogelijkheden voor verbetering (bijv. Helder en Productief). Zo blijkt dat het

estuarium fysiek uit balans is geraakt, vooral door inpolderingen en vaargeulverruiming. Uit de consensus die ontstond, kon begin 2014 een samenwerkingsovereenkomst ontstaan tussen overheden, natuur- en milieuorganisaties en bedrijfsleven: Economie & Ecologie in Balans Eems-Dollard. Gezamenlijk doel is werken aan natuurontwikkeling in combinatie met ruimte voor belangrijke economische activiteiten. Over de rol van PRW hierbij waar het gaat om bewustwording, richting en verbinding is in voorgaande jaren gerapporteerd.

Naast Economie en Ecologie in Balans Eems-Dollard (kortweg E&E genoemd) loopt sinds 2015 het Eems-Dollard 2050-programma (ED2050). Hier worden nu zeer zichtbare resultaten voor opgeleverd zoals het broedvogeleiland in de Eems, de Dubbele Dijk en de kwelders rondom Delfzijl. PRW ziet ED2050 als een geslaagde manier waarop de fase van bewustwording en aanjagen over kan gaan in gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen voor herstel en verbetering. Het estafettestokje is overgedragen. De belangrijkste doelen voor deze strategie (zie kader) zijn inmiddels behaald. PRW is bij een paar zaken betrokken gebleven of geraakt in 2018.

Trots en bewustwording

Een ingewikkeld gebied als het Eems-Dollard estuarium heeft de afgelopen jaren enorm aan aandacht gewonnen. De wil om erin te investeren, zowel ecologisch als economisch, groeit als mensen de waarde zien en erkennen. PRW heeft (ook) in 2018 de jeugd

uit de regio uitgedaagd over het gebied na te denken. Zo zijn de technasia van Leek en Stadskanaal met de opgaven van 'anders varen' aan de gang gegaan, heeft PRW een module verzorgd in de zeevaartopleiding van Delfzijl en zijn jongeren onder begeleiding met een camera op pad gestuurd. De documentaire van Express TV uit Uithuizen is op de site van ED2050 te zien.

Eems-Dollard 2050

Het programmamanagement van ED2050 heeft in 2018 dankbaar gebruik gemaakt van de praktische kennis, de werkwijze en het netwerk van PRW bij de concretisering van vraagstukken rond hydromorfologische verbetering, verbeteringsprojecten op de randen en nuttig toepassen van slib uit de Eems. De resultaten van deze adviezen en interventies zullen via ED2050 zichtbaar worden.

Verkenning

In opdracht van Rijkswaterstaat heeft PRW een verkenning uitgevoerd naar de effecten van (mogelijke) maatregelen in het gebied. Ook is de invloed van klimaatverandering in kaart gebracht. Hierbij is een breed palet aan deskundigen op ecologisch en morfologisch gebied geraadpleegd. Begin 2019 zal de rapportage hiervan gereed zijn.

HOOFDRESULTATEN STRATEGIE 7 IN 2018 DIE ZIJN AFGESPROKEN BIJ DE START IN 2014

- Uitgewerkte projectvoorstellen en pilots E&E in Balans;
- Integraal beeld herstelprojecten langs de randen van de Eems-Dollard;
- Innovatieprogramma 'slimmer met slib'.

STRATEGIE 8.

DUURZAAM WADDENTOERISME

WERELDERFGOED

- BELEVEN EN VERDIENEN
- ONTWIKKELING UITVOERINGSSTRATEGIE
- 'MERK' WADDENZEE OP HOGER PLAN

Strategietrekker: Peter Ros

Bijdrage aan het bereiken van het streefbeeld

Het Programma naar een Rijke Waddenzee zet haar capaciteit en organiserend vermogen in om met de verschillende partners een impuls te geven aan het duurzame Waddentoerisme passend bij de status van het gebied als Werelderfgoed. Doel is om toeristen naar het gebied te trekken die van de natuur genieten. Daardoor zijn ondernemers in de regio ook blij met natuurherstelprojecten. Sterker nog, bij voorkeur zijn ze zélf de drijvende kracht hier achter. PRW bevordert de aantrekkingskracht van het waddengebied voor toeristen door bestaande initiatieven bijeen te brengen, samenhang te organiseren, projecten via financiering te ondersteunen en aanvullende capaciteit te leveren. Zo is PRW bijvoorbeeld medeverantwoordelijk voor de financiering van de aanjager van het Werelderfgoed Waddenzee. Werelderfgoed Waddenzee is zo een aanjager voor de lokale en regionale economie én de natuurwaarden van het gebied.

Bovendien werkt deze strategie ook door in de andere strategieën. Bij kwelderherstel wordt ook rekening gehouden met de toeristische kansen. En bij de plannen rond Holwerd aan Zee is er volop aandacht hoe dit plan een bijdrage kan leveren aan de ontwikkeling van de belevingswaarde langs de Waddenzee-kust. Verder trekt bijvoorbeeld de Flyway vaak media-aandacht en dus aandacht voor de fraaie natuur, etc.

STRATEGIE 8: DUURZAAM WADDENTOERISME

De hieronder beschreven resultaten zijn niet alleen het werk van PRW. Ze zijn altijd in nauwe samenwerking tot stand gekomen. Zoals met de aanjager van het Werelderfgoed, de Waddenprovincies, de regionale marketingorganisaties en de trilaterale partners.

Inrichten en uitbouwen gezamenlijke marketing

Gerard Kremer heeft begin 2017 een plan gemaakt wat moet leiden tot meer samenhang in de promotie van het gehele Waddengebied. Voorstel was om een overkoepelende organisatie op te zetten met een eigen budget onder leiding van een regisseur. Hierdoor is het onderwerp hoog op de bestuurlijke agenda gekomen. Als reactie daarop is er eind 2017 vanuit de Waddenprovincies een programma 'Vermarkten en Versterken Werelderfgoed Waddenzee' ontwikkeld. Hierbij zijn onderdelen van het plan 'Kremer' overgenomen.

Het overkoepelende doel van het plan is dat het Waddengebied in de top tien van de meest duurzame toeristische bestemmingen komt te staan. Begin januari 2018 heeft de stuurgroep Waddenprovincies ingestemd met een voorstel voor de uitvoering van de majeure opgave 'Vermarkten Werelderfgoed' (onderdeel van het Investeringskader Waddengebied) en zijn de marketingorganisaties in juli 2018 gestart met de gezamenlijke vermarketing van het Waddengebied, gefinancierd door de Provincies en Waddenfonds (met een bijdrage van 6 miljoen

euro voor 6 jaar). Voor de andere majeure opgave 'Versterken', is in 2018 ook een plan ontwikkeld. Dat zal in 2019 zijn akkoord krijgen.

Mooiste Natuurgebied van Nederland

Het Nederlandse Waddengebied heeft eind 2016 de verkiezing van het Mooiste Natuurgebied van Nederland gewonnen. PRW ondersteunde de campagne, was een van de aanjagers en heeft nu zitting in de stuurgroep en in de werkgroep voor de Vermarketing van de Waddenzee. Bij de verkiezing behoorde een geldbedrag van drie ton. De plannen om dat geld te besteden zijn inmiddels afgerond. En met de uitvoering is inmiddels begonnen. Het gaat ondermeer om producten voor educatie, vermarketing en zonering. Dit zal in 2019 ook duidelijk te zien zijn. De verwachting is dat dit uiteindelijk een onderdeel wordt van de meerjarenprogrammering Vermarketing Werelderfgoed Waddenzee.

Dag van het Wad

Eind juni vierden tal van partijen in het Nederlandse Waddengebied voor de derde keer een feestje: de Dag van het Wad. Op die datum (26 juni) werd de Waddenzee namelijk tot Werelderfgoed benoemd (in 2009). Het verjaardagsfeestje is een trilaterale afspraak. In Duitsland wordt het al jarenlang gevierd, maar in Nederland wilde het niet van de grond komen. PRW is daarom in 2016 gevraagd dit aan te jagen. Afgelopen jaar zijn er veel activiteiten georganiseerd. Mede door het mooie weer was het de drukstbezochte 'Dag van het Wad' tot nu toe. Pluspunt bij dit initiatief is dat organisaties,

HOOFDRESULTATEN STRATEGIE 8 IN 2018 DIE ZIJN AFGESPROKEN BIJ DE START IN 2014

- Ontwikkeling van strategie en bundeling van kracht inrichten en uitbouwen gezamenlijke marketing organisatie Waddenzee
- Faciliteren van Sense of Place
- Aanjaagbudget voor kleine initiatieven en ontwikkelingen
- Doorontwikkelen van één programmaplan Dark Sky Park
- Actieplan Vaarrecreatie in uitvoering brengen
- Werelderfgoedcentra ondersteunen voor structureel samenwerkingsverband
- Ondersteunen trilaterale samenwerking sustainable tourism (Prowad)

ondernemers en (natuur)verenigingen Waddenbreed iets organiseren. De 'Dag van het Wad' is vanaf dit jaar opgenomen in de meerjarenprogrammering Vermarkten Waddenzee. Daarmee is de aanjaagrol van PRW voor dit onderdeel afgerond.

Interreg PROWAD

Het interreg Prowad-link project is dit jaar goedgekeurd. Een mooi voorbeeld van leren-door-doen. Een jaar eerder was de aanvraag immers nog afgekeurd. Na de nodige gesprekken en verdiepingsslagen is er een verbeterde aanvraag neergelegd. Een belangrijk onderdeel daarvan is het ontwikkelen van een standhoudend ondernemersnetwerk Waddenzee Werelderfgoed. Dit wordt de komende drie jaar uitgevoerd.

Dark Sky Werelderfgoed

Dark Sky is in 2018 een succes geworden waar veel partijen bij betrokken zijn en waar minister Schouten tijdens de Trilaterale ministersconferentie dit jaar in Leeuwarden lovende woorden over heeft gesproken. In oktober 2016 hebben 43 partijen de intentieverklaring Dark Sky Werelderfgoed Waddengebied getekend. Dit jaar zijn daar, onder grote belangstelling, het ministerie van Defensie (februari 2018) en ProRail (september 2018) aan toegevoegd.

Rondom de zomer werd het volledige maatregelenpakket gepubliceerd. De eerste actiepunten waren toen al in werking. Zo was de Afsluitdijk een bron van verstrooiing van licht richting de Waddenzee. Daar heeft Rijkswaterstaat, in samenwerking met Daan Roosegaarde, al grote verbeteringen in aangebracht. Maar denk bijvoorbeeld ook aan de samenwerking tussen de gemeente Ameland en Philips voor verbeteringen in de verlichting. En de verschillende maatregelen in en rondom Lauwersoog door de Provincies, gemeenten, vakantieparken en het Ministerie van Defensie. In de komende jaren worden nog veel meer maatregelen uitgevoerd die de lichtuitstoot reduceren. Het gaat dan onder meer om het terugdringen van strooilicht vanuit lantaarnpalen.

Er zijn ook besprekingen geweest met het Investeringskader Waddengebied. Daar worden middelen gereserveerd voor 'versterking Werelderfgoed'. Dit biedt kansen voor de verdere ontwikkeling van het beleven van het Dark Sky Waddengebied.

Sense of Place

In 2016 hebben PRW en Sense of Place de handen ineen geslagen voor een meerjarige samenwerking tot en met 2018. Naast een financiële bijdrage helpt PRW via haar netwerk mee aan het realiseren van ideeën. Dit moest voor LF2018 (Leeuwarden Culturele Hoofdstad van Europa) leiden tot een aantal blikvangers langs de Waddenkust op het snijpunt van natuur en cultuur. De resultaten hiervan zijn dat er een bijdrage is geleverd aan evenementen zoals het Waddenpanorama en de Waddenkelder in Leeuwarden. Verder is er tijdens de Dag van het Wad een

succesvolle tour georganiseerd. Daarnaast waren er in Het Bildt verschillende kunstzinnigheden die het Sense-of-Place-gevoel aanwakkerden, zoals graancirkels, reuzenrad en uitkijktorens.

Actieplan Vaarrecreatie

Het jaar 2018 is het laatste jaar voor de uitvoering van het Actieplan Vaarrecreatie. Partijen weten elkaar inmiddels blindelings te vinden en bijvoorbeeld de Wadvaarders en de Stichting Samenwerkende Jachthavens zijn ambassadeurs voor het Werelderfgoedgebied en de gedragsregels (De Erecode) die daarbij horen. Het laatste jaar is er voor een online-campagne gekozen. En met succes: de bekendheid met de Erecode is gestegen. Een werkcongres over dynamische zonering is on hold gezet vanwege ontwikkelingen in de leidraad voor de toepassing van gebiedssluitingen. De betrokken partijen zullen het te zijner tijd zelf weer oppakken. De afgelopen twee jaar is al gewerkt aan het overhevelen van taken en bevoegdheden. Die hebben in de laatste maanden van dit jaar een definitieve borging gekregen. De resultaten van het monitoringsconsortium zijn verspreid onder de Waddenprofessionals. De monitoring geeft onder meer inzicht in waar vaak gesloten gebieden toch worden betreden, wat de populaire vaarroutes zijn en hoeveel en welke boten de grote sluisen passeren. De monitoringsresultaten leverden ook een aantal fraaie publicaties op in kranten.

DARK SKY WADDENGEBIED

VOOR

NA

Hier ziet u de situatie met de oude lichtarmaturen. Er is relatief veel verstrooiing. Door deze foto te vergelijken met de rechterfoto is duidelijk te zien wat de betekenis van Dark Sky Werelderfgoed Waddengebied kan zijn.

Door de nieuwe armaturen is de lichtuitstoot aanzienlijk verminderd. Als de situatie er om vraagt dan kan de verlichting worden opgeschroefd, maar in de meeste dagen van het jaar is dat niet nodig.

Het Ministerie van Defensie maakt sinds 7 februari 2018 onderdeel uit van Dark Sky Werelderfgoed Waddengebied. Daarvoor is een speciale verklaring ondertekend op de Willem Lodewijk van Nassaukazerne bij het Lauwersmeer. De foto's zijn van dezelfde plek genomen. Het verschil is spectaculair.

Naast de Willem Lodewijk van Nassaukazerne heeft Defensie nog een aantal andere objecten aan de Waddenzee: de Marinehaven van Den Helder, oefenterreinen zoals op Texel en de Marnewaard, schietrange de Vliehors op Vlieland en vestigingen van de Marechaussee in Zoutkamp, Harlingen en Delfzijl. Ook hier kijkt Defensie of de buitenverlichting verder kan worden gereduceerd.

De Groningse Gedeputeerde Henk Staghouwer is erg blij met de aansluiting van Defensie. „Ik heb, mede namens de stuurgroep Lauwersmeer, grote waardering voor de investering van het ministerie van Defensie in het verbeteren van de verlichting hier in de Marnewaard, vlak bij Dark Sky Park Lauwersmeer. Dit draagt bij aan het behoud van een heldere sterrenhemel. Duisternis is naast de rust, de ruimte en de frisse lucht een belangrijke kernwaarde van het Waddengebied.”

Schout-bij-nacht Frans Foreman ondertekent het aansluitingsverdrag bij Dark Sky Werelderfgoed Waddengebied. Programmamanager Hendrikus Venema neemt de honneurs waar voor de 43 andere partijen in dit samenwerkingsverband.

Foreman en Venema drukken gezamenlijk op een knop waardoor een zee van strooilicht verandert in dimbare en gerichte verlichting.

Station Mantgum

Na de zomervakantie kreeg het treinstation in Mantgum nieuwe verlichting. Het treinstation is de eerste in een reeks. Daarmee trad ook ProRail toe tot de Dark Sky gemeenschap in de Wadden. In de komende jaren zullen steeds meer treinstations nieuwe verlichting krijgen die beter aansluit bij het Dark Sky Werelderfgoed Waddenzee (duurzamer en minder strooilicht). De bovenste foto is de situatie met oude verlichting. Op de onderste foto is het verschil duidelijk te zien.

STRATEGIE 9.

EFFECTEN VAN EXTERNE INVLOEDEN EN OVERIG

Bijdrage aan het bereiken van het streefbeeld

De Waddenzee houdt niet op bij de Eems-Dollard. Hij loopt door tot aan Esbjerg in Denemarken. Bovendien is de kwaliteit van de Waddenzee afhankelijk van de gebeurtenissen in de Noordzee, maar ook via de achterliggende rivieren. Ook dammen en dijken hebben invloed op de Waddenzee net als de zandsuppleties in de Noordzee.

In de veelheid aan externe invloeden is door middel van een enquête onder waddenexperts en -gebruikers (in samenwerking met hogeschool Van Hall Larenstein) een keuze gemaakt. De uitkomst daarvan is dat de strategie zich met voorrang dient te richten op (de gezamenlijke effecten van) klimaatverandering, lozing van toxische stoffen (met name de onbekendere, zoals medicijnresiduen en moderne bestrijdingsmiddelen) en de invloed van invasieve exoten.

In 2018 is, mede door het werk van de Deltacommissie, veel aandacht ontstaan voor de effecten van klimaatverandering. Op landelijk niveau, maar ook rond de Waddenzee. Daarom is in deze strategie prioriteit gegeven aan het beter in kaart brengen van de effecten van klimaatverandering, met name zeespiegelstijging, in relatie tot bodemdaling, in deze zogenaamde BKS-studie (zie ook strategie 5; sedimenthuishouding). Deze heeft in samenwerking met De Waddenacademie plaatsgevonden. Een keur aan experts uit diverse Noordzeelanden heeft eraan meegewerkt, om speciaal op de Nederlandse Waddenzee toegesneden voorspellingen te kunnen doen. De studie is integraal gepubliceerd in het *Netherlands Journal of Geosciences*. De belangrijkste uitkomsten verschenen bovendien in tal van landelijke- en regionale media.

- ONDERDEEL VAN EEN GROTER GEHEEL
- OMGAAN MET ONZEKERHEDEN
- OVERIGE ZAKEN

Strategietrekker: Hein Sas

OVERIG

Beheer

Op verzoek van het toenmalige Ministerie van EZ vervult PRW sinds 2013 de secretarisfunctie van de Beheerraad Waddengebied. In dat jaar oordeelde de Algemene Rekenkamer (AR) dat het beheer van de vijftien beheerders niet goed is gestroomlijnd, waardoor informatie niet goed wordt uitgewisseld en er niet goed wordt samengewerkt. Volgens de AR was dit een van de redenen waarom de beleidsdoelstelling van natuurontwikkeling niet goed uit de verf komt.

In samenwerking met het secretariaat van het Regiecollege Waddengebied (RCW) is vervolgens een plan opgesteld om dit te verbeteren. Met de Samenwerkingsagenda Beheer Waddenzee

(SWA) hebben het RCW en de beheerders in het Waddengebied de ambitie om in 2018 te werken als één beheerder met één integraal beheer- en inrichtingsplan. De voortgang wordt aangestuurd door het Opdrachtgeverscollectief Beheer Waddenzee (OBW). Inmiddels is de eindevaluatie uitgekomen over de periode 2016-2018. Conclusie is dat er goede stappen zijn gezet in de samenwerking, maar dat het einddoel, werken als ware er één beheerder nog niet behaald is.

De Samenwerkingsagenda Beheer kent een eigen voortgangsrapportage. Deze wordt uiteindelijk door het RCW aan de Tweede Kamer aangeboden. PRW begeleidt de uitvoering van de SWA.

SAMENWERKING ANDERE PARTNERS

Waddenfonds

Voor een belangrijk deel overlappen de doelen van het Programma naar een Rijke Waddenzee en het Waddenfonds elkaar en zit het verschil met name in de rol, de werkwijze en de beschikbare middelen. Zo stimuleren beiden het natuurherstel en de duurzame ontwikkeling van het Waddengebied. Er vindt regelmatig overleg plaats om kennis en ontwikkelingen te delen.

Waddenacademie

PRW en de Waddenacademie hebben regulier overleg. Daarnaast is de Waddenacademie vaste gast bij de PRW-teamvergaderingen. De onderzoeksvragen waar de Waddenacademie zich op richt, hebben raakvlakken met het werk van PRW. PRW richt zich

meer op toegepaste kennisvragen. De afstemming hierover verloopt goed. Zo is er in 2018 een gezamenlijk rapport over klimaatverandering en de sedimenthuishouding gepubliceerd.

Waddenlab

Vanwege onze lineaire economie en toenemende bevolkingsdichtheid ontstaat er steeds meer spanning tussen geld verdienen, de kwaliteit van de leefomgeving en de ecologische veerkracht. Dit vraagt om een fundamenteel andere aanpak van hoe wij gebruik maken van ecosysteemdiensten, zoals de Waddenzee. PRW en hogeschool Van Hall Larenstein zijn vanuit dit idee een samenwerking aangegaan. Er is gekozen voor een pragmatische insteek waarbij PRW gebruik maakt van de inzet van studenten voor (deel)oplossingen voor de gesignaleerde problemen voor het bereiken van een rijke Waddenzee.

COMMUNICATIE

De communicatie van het Programma naar een Rijke Waddenzee (PRW) vindt plaats op drie niveaus. Op het niveau van het streefbeeld (Rijke Waddenzee voor mensen en natuur), op het niveau van de programma-organisatie (unieke samenwerking tussen gebruikers, overheden en natuurorganisaties) en op het niveau van concrete projecten. De primaire doelgroep is voor de meeste strategieën de Waddenzeeprofessional. De communicatie daarvan is een onlosmakelijk onderdeel van de strategie zelf. Doordat duurzaam toerisme een nieuwe strategie is, zetten we de laatste jaren ook in op een veel bredere doelgroep: de Waddentoeurist. Dit gaan dan wel vaak via andere (uitvoerende) organisaties.

Waddentoeurisme

De Dag van het Wad 2018 was een succes. Waddenbreed hebben ondernemers en organisaties tal van activiteiten georganiseerd over Werelderfgoed Waddenzee. De activiteiten zijn integraal afgestemd. Mede door het mooie weer trokken zo duizenden mensen het Waddengebied in. Alleen al het Garnalefabrykje in Paesens Moddergat (Friesland) trok ruim 1.500 bezoekers. Merk Fryslân neemt in 2019 het stokje volledig over, maar nam in 2018 alle belangrijke PR-activiteiten op zich. Daardoor werd het voor PRW een relatief rustige organisatie. Een mooi voorbeeld van hoe een aanjaagrol start en ook eindigt.

Vanuit het Actieplan Vaarrecreatie hebben de Waddenzeegemeenten voor (waarschijnlijk) de laatste keer een campagne laten uitvoeren voor de Erecode. Voor het jaar 2018 is het meeste budget gaan zitten in een Facebookcampagne. Via filmpjes deden diverse boegbeelden in de watersport een oproep om zuinig om te gaan met het Wad. Uiteindelijk heeft dit ruim 80.000 mensen bereikt die 600.000 keer de filmpjes hebben gezien. In totaal is de Erecode voor Wadliefhebbers 8.000 keer gedownload. Ook op andere manieren is er campagne gevoerd. Uit een enquête van afgelopen zomer blijkt dat de bekendheid met de Erecode de afgelopen jaar eindelijk weer is toegenomen. Zo'n 50% van de wadvaarders is op de hoogte van de Erecode.

De stad Leeuwarden werd dit jaar buitengewoon goed bezocht als Culturele Hoofdstad van Europa. De Waddenzee mocht daarin niet ontbreken. PRW heeft via haar rol in Sense of Place en via een investering kunnen bijdragen aan een Waddenpanorama en een Waddenkelder in de stad. Hopelijk heeft dat bezoekers ook verleid om naar het Waddengebied te trekken.

Eigen media

Na jaren van groei, kent het bezoekersaantal naar de website van een Rijke Waddenzee een stabiele trend sinds 2017. Niet verwonderlijk. Een programma als PRW kent een 'natuurlijk' plafond en er zijn steeds meer websites bijgekomen. Maar met een aantal van 45.000 unieke paginaweergaven op jaarbasis voorzien we in een behoefte. Mensen bezoeken de website om te lezen over het programma zelf, het streefbeeld en de contactgegevens. Het nieuws op de website is al jaren de grote publiekstrekker. Opvallend voor dit jaar is dat mensen langer op de pagina blijven en dat het bouncepercentage verder is gedaald. Een aantal projectpagina's zijn zeer populair, met name het Actieplan Broedvogels, de Swimway, het Mosselconvenant en het Dark Sky Waddengebied. Het Twitteraccount groeide van zo'n 1.800 volgers naar meer dan 2.000. De nieuwsbrief is al jaren stabiel met zo'n 500 geïnteresseerden. Via deze kanalen kan PRW de Waddengemeenschap snel op de hoogte houden van de ontwikkelingen in het Waddengebied en de werkzaamheden van PRW.

Onderwaternatuur

De onderwaternatuur van de Waddenzee is lang niet bij iedereen goed in beeld. Hiervoor is een speciale communicatiestrategie ontwikkeld. PRW heeft samen met natuurorganisaties, wetenschappers en vissers een onderwaterkaart gemaakt. De visuele impressie verscheen in het Waddenmagazine, in Noorderbreedte en het Kust- en Zeemagazine (oplage 200.000).

Daarnaast wordt de impressie door de Werelderfgoedgidsen van de Waddenvereniging gebruikt om tekst en uitleg te geven over wat er gebeurt onder dat wateroppervlak. Tot slot is de impressie ook een blikvanger geworden in de fraaie Bosatlas over het Waddengebied. Uiteraard is de impressie ook gebruikt in de lopende beleidsprocessen zoals de GAW2050.

Congressen en bijeenkomsten

PRW heeft het afgelopen jaar op meerdere manieren een bijdrage geleverd aan tal van bijeenkomsten en congressen. Soms organiseert PRW zelf de bijeenkomst. Vaak in samenwerking met andere partijen. Soms leveren we een bijdrage in de vorm van kennis, geld of organisatievermogen. Voor 2018 is het in elk geval goed om onze inbreng te noemen voor de Trilaterale Waddenzeeconferentie. Dat leverde een mooie combinatie op van vorm en inhoud. Tal van inhoudelijk onderwerpen zijn terug te vinden in de Verklaring van Leeuwarden. Op de conferentie kregen die ook in vorm de aandacht die zij verdienden, ondermeer met een speciale stand, boekjes en andere attributen. Maar denk bijvoorbeeld ook aan de vierde werkbijeenkomst over

plastic of de gezamenlijke programmabijeenkomst met de POV-Waddenzeedijken.

Nieuws

De doelgroep van onze communicatie-inspanningen is primair de Waddenzee-professional, maar geregeld komen de inspanningen van PRW ook in de nieuwsmedia terecht. Een aantal voorbeelden zijn al genoemd in dit jaarverslag. Soms verstuurt PRW een persbericht in samenwerking met de betrokken partijen, maar vaak wordt het nieuws al opgepikt via social media, de nieuwsbrief of de website. Goed om te noemen is dat PRW dat doet vanuit een Waddenbreed perspectief. Zo is in een vroeg stadium contact opgenomen met de Leeuwarder Courant om te kijken wat de mogelijkheden zijn voor een special over de Ministersconferentie. Dat leverde een voorpagina-artikel op over het Actieplan Broedvogels, maar voor andere onderwerpen hebben we doorverwezen naar de relevante partijen die daarvoor aan het roer staan, zoals de Waddenvereniging en Merk Fryslân. Ook dat is PRW en past bij een netwerkorganisatie.

PROGRAMMA-ORGANISATIE

Het programmabureau is het hart van Programma naar een Rijke Waddenzee (PRW). Het programmabureau is als volgt opgebouwd:

- Programmadirecteur
- Secretaris
- Officemanager
- Strategietrekkers
- Projectleiders

Het Programma staat onder leiding van een programmadirecteur (Hendrikus Venema), ondersteund door een secretaris en officemanager. Elke strategie kent een strategietrekker welke verantwoordelijk is voor de uitvoering. De programmadirecteur, strategietrekkers en secretaris vormen het kernteam/managementteam van het Programma naar een Rijke Waddenzee.

Naast het Kernteam is er ook een Programmateam, waar alle betrokken organisaties, projectleiders en belanghebbenden in deelnemen. Dit programmateam vergadert eens per maand waarbij één strategie centraal staat. Hier wordt de betrokkenheid verankerd en worden leerervaringen gedeeld. Naast de genoemde deelnemers zijn ook het Waddenfonds, de Waddenacademie, het secretariaat van de Waddenzee- en kustgemeenten en het Regiecollege Waddengebied betrokken bij het Programmateam. Afhankelijk van het thema worden ook andere gebruikers uitgenodigd.

Opdrachtgeverscollectief

Voor de periode 2015-2018 fungeert het Opdrachtgeverscollectief Beheer Waddenzee (OBW) als formele stuurgroep (raad van toezicht) van het Programma. Het OBW bestond in 2018 uit:

- Erica Slump (voorzitter) namens Rijkswaterstaat en het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, Hoofdingenieur Directeur Rijkswaterstaat
- Jaap Verhulst, namens het Ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit en het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, Regioambassadeur
- Klaas Kielstra, namens de drie Waddenprovincies, Gedeputeerde provincie Fryslân
- Arjen Kok, namens de Coalitie Wadden Natuurlijk, Natuurmonumenten
- Tineke Schokker, Burgemeester Vlieland, namens alle Waddeneiland- en -kustgemeenten
- Cees Lever, Directeur Staatsbosbeheer
- Bas Eenhoorn (adviseur), namens het Regiecollege Waddengebied, voorzitter RCW

Het OBW ziet tevens toe op de voortgang in de Samenwerkingsagenda Beheer, waar PRW een coördinerende rol in heeft.

Organisatie

Het programma heeft in 2018 de beschikking gehad over medewerkers werden geleverd vanuit het ministerie van EZK/LNV, de Coalitie Wadden Natuurlijk, Rijkswaterstaat, de Waddenprovincies. Daarnaast wordt er gebruik gemaakt van expertise op projectbasis vanuit de markt.

Financiën

Een slagvaardige netwerkorganisatie vraagt om een stabiele programma-financiering met mandaat. Voor de periode 2015-2018 wordt PRW gefinancierd door het Ministerie van Economische Zaken (later LNV), het Ministerie van Infrastructuur & Milieu, Rijkswaterstaat en de drie Waddenprovincies (Noord-Holland, Fryslân en Groningen). Conform afspraken heeft PRW jaarlijks circa 2 miljoen euro in de vorm van mensen en middelen tot haar beschikking voor zowel de programmaorganisatie als voor het initiëren en faciliteren van projecten (aanjaagbudget).

In 2018 had PRW het volgende begroot:

- Euro; 1.612.000,-
  - 1.500 uren inzet van RVO
  - 750 projecturen van de provincies en 2 fte voor het kernteam
- Aanvullend daarop levert EZ (LNV) 1,6 formatieplaats aan PRW en Rijkswaterstaat de huisvesting en 0,6 formatieplaats. Jaarlijks wordt daarvoor een uitvoeringsagenda en een begroting opgesteld, die goedgekeurd dient te worden door het OBW. In totaal heeft PRW EUR 1.622.750,- ontvangen. De begroting voor de Uitvoeringsagenda 2018 is verdeeld over de 9 strategieën van PRW voor de uitvoering van projecten. Daarbij kan het gaan om de inhuur van een projectleider of om middelen voor kennis, een verkenning, organisatie van bijeenkomsten etc. In totaal is er in 2018 voor een bedrag van EUR 1.602.000,- verplicht aan opdrachten Verder werken onze bestedingen soms als katalysator in een proces om tot meer financiering te komen. Belangrijke uitgavenposten voor het aanjagen of versnellen van projecten en initiatieven waren in 2018:
- Transitie garnalenvisserij
  - Herintroductie platte oester
  - Ontwikkeling trilateraal programma Swimway
  - Ontwikkeling en uitvoering flywaymonitoring
  - Ontwikkeling Initiatief Lauwersmeer
  - Ontwikkeling strategie zoutadaptatie
  - Opzetten kennisprogramma sediment en morfologie
  - Duurzame ontwikkeling havens
  - Eems-Dollard: kennisinbreng en procesondersteuning bij ontwikkeling pilots ED 2050
  - Ontwikkeling programma en promotie Dark Sky Park

COLOFON

Opdrachtgever:

Programma naar een Rijke Waddenzee

Redactie:

- Eindredactie: Christiaan Kooistra
- Redactie: Joost van Beek, Ronald Lanfers, Michiel Firet, Martha Buitenkamp, Wim Schoorlemmer, Jonna van Ulzen, Ernst Lofvers, Lianne Huzen, Peter Ros, Hein Sas en Hendrikus Venema.

Vormgeving

Buromeeuw, Harlingen

Fotografie:

Eckard Boot/Natuurmonumenten, pagina 42
Jan Dijkstra/Defensie, pagina 38-39
Jasper Doest/Natuurmonumenten, pagina 46
Ed Edelman/Natuurmonumenten, pagina 37
Michiel Firet, pagina 4, 10-11, 15, 40-41, 43
Nicolle R. Fuller/Sayo Studio, pagina 14-15
Provincie Groningen, pagina 27, 32-33, 33
Sjon de Haan/Werelderfgoed Waddenzee, voorpagina
Martijn de Jonge/Natuurmonumenten, laatste pagina
Christiaan Kooistra, pagina 44 en 45
Floris Leeuwenberg/Sense of Place, pagina 34
Marijn Nijssen/Natuurmonumenten, pagina 20-21
Henk Postma, pagina 16-17, 19, 23, 30-31
ProRail, pagina 39
Beeldbank Rijkswaterstaat, pagina 8-9, 22-23, 26-27, 34-35, 36
Marjan Veenendaal/Staatsbosbeheer, pagina 6-7
Pieter de Vries, pagina 28-29

Januari 2019

PROGRAMMA **NAAR EEN
RIJKE WADDENZEE**

Zuidersingel 3, 8911 AV Leeuwarden

www.rijkewaddenzee.nl

 [RijkeWaddenzee](#)